

García-Miguel, José M. (2000). Linguas do mundo e tipoloxía lingüística.
En F. Ramallo, G. Rei-Doval, & X.P. Rodríguez Yáñez (eds.), Manual de Ciencias da
Linguaxe (pp. 174-220). Vigo: Edicións Xerais de Galicia.

Capítulo 5

LINGUAS DO MUNDO E TIPOLOXÍA LINGÜÍSTICA

José Mª García-Miguel
Universidade de Vigo

Introducción

1.1. A linguaxe e as linguas

Ao ser a linguaxe unha das propiedades máis características da especie humana, se non a que máis claramente a define, a súa realización por medio de linguas é ao mesmo tempo mostra do carácter social dos seres humanos e da súa diversidade cultural. Entre os obxectivos da lingüística está o de explicar a natureza da linguaxe e os seus trazos esenciais e universais, pero tamén está o de explicar a diversidade lingüística e os seus límites. Estes obxectivos son correlativos: só observando a variabilidade das linguas podemos chegar a comprender ata ónde pode chegar a nosa capacidade lingüística.

Unha primeira medida da diversidade lingüística poderíanola proporcionar o número de linguas que se falan na terra. Sen embargo, non existe resposta precisa a esa cuestión. Calcúlase que hoxe se falan no mundo entre 4.000 e 7.000 linguas diferentes; pero ese número non se pode precisar moito máis. Unha coñecida clasificación, a de Ruhlen (1987), cataloga un total de 4.796 linguas vivas, incluíndo linguas mixtas e dúas linguas artificiais. Pola súa parte, o considerado como o catálogo máis completo, o *Ethnologue* (Grimes 1996), recolle na súa última edición 6.703 linguas vivas diferentes. Outros catálogos e estimacións proporcionan cifras ben distintas. A razón destas discrepancias non está simplemente en que uns catálogos dispoñan de máis información ca outros. Se non sabemos exactamente cuántas linguas existen no mundo é sobre todo porque non hai criterios precisos para decidir tallantemente cándo estamos ante dúas linguas diferentes ou cándo ante variantes da mesma lingua.

É ben coñecido que non se xustifica a equivalencia lingua = nación = estado. Abonda ter en conta que existen aproximadamente 200 estados independentes recoñecidos pola ONU e arredor de 6.000 linguas vivas catalogadas, para comprender que o difícil é atopar un estado monolingüe. Por suposto, tamén inflúe en contra desa ecuación o feito de que as fronteiras políticas poucas veces coinciden exactamente con fronteiras lingüísticas e o feito aínda máis importante de que as migracións e outros fenómenos socio-económicos fan que por todas as partes atopemos sociedades complexas multiculturais e multilingües.

Se os criterios sociopolíticos non nos serven a priori para trazar os límites entre unhas linguas e outras tampouco son definitivos os criterios socioculturais. En principio, os falantes dunha mesma lingua teñen acceso a un mesmo conxunto de realizacións culturais, como pode ser unha tradición literaria común ou, por falar de actividades consideradas máis prosaicas, unha mesma programación de televisión, non accesible aos falantes doutras linguas, sobre todo se non lles é comprensible.

Por iso, un dos criterios máis aceptados para decidir cándo estamos ante linguas diferentes ou ante variantes dunha mesma lingua é o da intelixibilidade mutua. Se dúas persoas se entenden mutuamente sen necesidade de adaptación ou aprendizaxe previa diremos que están a falar a mesma lingua. En caso contrario, diremos que falan linguas diferentes.

O problema do criterio da intelixibilidade mutua é que á súa aplicación produce resultados graduais. Por exemplo, entre o holandés e o alemán existe un continuo dialectal de tal xeito que os habitantes a un e outro lado da fronteira política enténdense sen dificultade mentres que non son mutuamente comprensibles os dialectos holandeses e os do sur de Alemaña. Algo similar acontece noutros ámbitos, como o románico ou o eslavo, sen que se perda nunca certo grao de intercomprensión. Por exemplo, no ámbito eslavo, checos, búlgaros e rusos enténdense entre si máis ou menos como españois e italianos no ámbito románico. Aínda menos dificultade teñen para entenderse suecos e daneses, dos que diríamos aténdonos a criterios puramente lingüísticos que teñen a mesma lingua. Nestes casos priman os criterios políticos e culturais e a propia práctica social dos falantes. Un caso máis extremo témolo na relación entre o hindí na India e o urdu no Pakistán. Para os lingüistas trátase de variantes da mesma lingua, pero son faladas por comunidades de estados diferentes, relixións diferentes e sistemas de escritura diferentes (alfabeto devanagari para o hindí, e alfabeto árabe para o urdu), polo que os usuarios considéranas linguas diferentes.

A China ofrécenos un exemplo contrario ao anterior. O que ás veces se menciona como dialectos do chinés son en realidade linguas diferentes (mandarín, cantonés, wu, min,...). Un falante de cantonés e un falante do chinés de Pekín non poden entenderse falando cadansúa lingua (outra cousa é que todos eles compartan o mesmo sistema de escritura ideográfica). Como pode verse, o criterio de intelixibilidade mutua pretende deixar de lado os problemas que se derivan de criterios extralingüísticos (sociopolíticos ou socioculturais), pero en último termo a intelixibilidade é cuestión de grao e depende en parte de que os usuarios queiran ou non queiran entender e do que consideren como propio ou como alleo, é dicir, ao final aparece a interferencia de factores sociais.

1.2. A clasificación das linguas

Para organizaren os seus coñecementos sobre a diversidade lingüística do planeta, os lingüistas utilizan fundamentalmente dous criterios de clasificación: a clasificación xenética ou xenealóxica e a clasificación tipolóxica.

1.2.1. A clasificación xenética

A clasificación xenética consiste en agrupar as linguas ás que lles podemos atribuír unha orixe común. Chámase clasificación xenética pola analogía que manteñen as relacións entre linguas coas relacións que podemos observar nunha árbore xenealóxica.

Á lingua que serve de orixe (por exemplo, o latín para as linguas románicas) chámase lingua nai, e ás súas descendentes linguas irmás. Todas elas forman unha *familia lingüística*. Como todas as analogías, tampouco debemos levar esta demasiado lonxe, pero proporciónanos un xeito relativamente claro e simple de amosar as agrupacións e subagrupacións de linguas.

1.2.2. A clasificación tipolóxica

A clasificación tipolóxica baséase nas similitudes estruturais entre as linguas, independentemente da súa orixe. Por exemplo, podemos clasificar as linguas polo seu sistema vocálico, pola morfoloxía das súas palabras ou polo xeito en que organizan as súas construcións sintácticas. Estes criterios resultan en principio máis reveladores que a clasificación xenética, porque teñen en conta cómo están feitas as linguas. Linguas non emparentadas e afastadas xeograficamente poden compartir algúns trazos gramaticais característicos. E viceversa, linguas pertencentes á mesma familia poden diferir en trazos tipolóxicos relevantes.

De todos os xeitos, hai que ter en conta as diferencias de obxectivos entre a clasificación xenética e a clasificación tipolóxica. Coa clasificación xenética situamos unha lingua nunha taxonomía xerarquizada: cada lingua pertence a unha soa familia nunha serie limitada. En cambio, coa clasificación tipolóxica non obtemos un conxunto limitado de tipos xerais nos que clasificamos cada lingua de modo unívoco e exhaustivo. O que propón a tipoloxía son parámetros ou dimensións (como, por exemplo, a orde de constituíntes) con respecto aos cales pode variar a estrutura das linguas dentro de certos límites.

1.2.3. Outros criterios de clasificación

Clasificación areal

Ademais da clasificación xenética e a clasificación tipolóxica, téñense

proposto outros criterios de clasificación das linguas. Por exemplo, ás veces tense comprobado que linguas dunha certa rexión do planeta comparten unha serie de trazos estruturais a pesar de pertenceren a familias diferentes, mesmo en contra do que é habitual noutras linguas da familia. Por exemplo, nos Balcáns linguas como búlgaro e macedonio (eslavas), romanés (románica), húngaro (fino-ugria), grego, e albanés, comparten trazos gramaticais que non están presentes noutras linguas eslavas ou románicas, por exemplo. Neste sentido podemos falar coherentemente das linguas balcánicas, ou das linguas do sueste asiático, ou das linguas nativas de Norteamérica. Non se trata de clasificación xenética (non teñen a mesma orixe), nin de clasificación tipolóxica (que debería ter en conta todas as linguas e non só as dunha rexión), senón de clasificación areal, agrupación de linguas dunha mesma área xeográfica que comparten trazos estruturais.

Clasificación sociolingüística. O status das linguas no mundo

Outros criterios de comparación e clasificación, sendo importantes, non atenden á constitución das linguas senón ao seu uso, e non van ser desenvolvidos por extenso neste capítulo. Por exemplo, ás veces fálase de linguas internacionais, oficiais, familiares, mortas, vehiculares, etc... atendendo ao uso real ou pretendido das linguas, pero de ningunha maneira a propiedades intrínsecas das mesmas. Calquera lingua pode ser igualmente axeitada para calquera uso. En todo caso, é imprescindible ter presente cando se contempla a situación lingüística do planeta o moi diferente status sociolingüístico dunhas linguas e outras. Fronte ao escasísimo número de linguas que gozan de recoñecemento nas institucións internacionais e que pugnan entre elas por acadaren aínda maior extensión de uso, máis recursos económicos e maior cota de mercado nas “feiras das linguas”, ou fronte ás linguas que teñen un futuro relativamente estable ao abeiro de institucións estatais ou paraestatais, máis da metade das linguas do mundo están relegadas a usos familiares e corren risco de desaparecer no futuro inmediato.

Das máis de 6.000 linguas catalogadas, son menos de 300 as que superan o millón de falantes, milleiros delas contan só cuns poucos falantes pressionados a cambiar de lingua, e moitas veces eses poucos falantes son todos vellos, co cal non se garante o relevo xeracional. Sempre, en todas as épocas e en todos os lugares, houbo linguas que cambiaban, linguas que desaparecían, linguas que se diversificaban. Tamén houbo sempre grupos de persoas que cambiaban de lingua, ou grupos que impoñían a súa, tamén linguas vehiculares que a xente aprende para entenderse cos pobos veciños que falan linguas diferentes. Todo iso e máis existiu sempre. Pero o caso é que a colonización europea dos últimos séculos e a globalización das comunicacións nos tempos actuais están provocando a desaparición de miles de linguas

(e outras prácticas culturais) en América, Australia, o Pacífico e moitos outros sitios. E con elas perderase para sempre boa parte da diversidade lingüística e cultural, da riqueza de que dispoñemos para comprender a lingua e comprendérmonos mellor (e iso sen contar co feito aínda máis grave das prácticas xenocidas que padecen moitos pobos da terra).

2

O parentesco das linguas: familias lingüísticas

2.1. Fundamentos da clasificación xenética

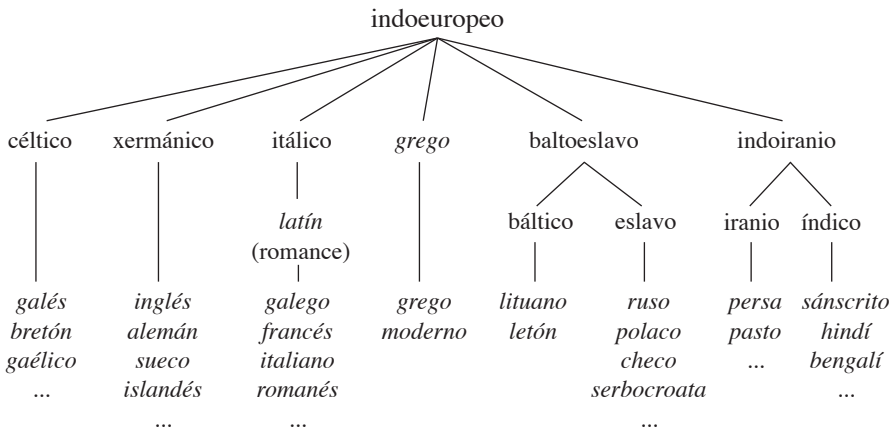
Como vimos, coa clasificación xenética agrupamos as linguas que teñen unha orixe común. Así, o galego, francés, italiano, sardo, romanés, etc. son linguas románicas porque podemos establecer con seguridade que son o resultado da evolución do latín falado no imperio romano. Sen embargo, son moi poucas as linguas das que se ten documentación detallada sobre cómo eran en épocas anteriores e, polo tanto, sobre a súa orixe. Neste sentido, o caso do latín e as linguas románicas é realmente excepcional. Noutros casos –a maioría– establecemos o parentesco lingüístico só a partir do estado actual das linguas, por careceren de documentación sobre épocas anteriores. En realidade, para establecer o parentesco de linguas non é imprescindible dispoñer de datos antigos. A orixe común maniféstase na existencia de correspondencias fonéticas regulares no vocabulario das linguas emparentadas. Por exemplo, na serie de (1) vemos que onde o latín tiña *-ct-* o galego e o francés teñen sistematicamente *-it-*, o italiano *-tt-*, o romanés *-pt-* e o español *-ch-*

(1)	<i>Latín</i>	<i>Galego</i>	<i>Francés</i>	<i>Italiano</i>	<i>Romanés</i>	<i>Español</i>
	octo	oito	huit	otto	opt	ocho
	nocte(m)	noite	nuit	notte	noapte	noche
	factu(m)	feito	fait	fatto	fapt	hecho

A agrupación xenética baséase na comprobación de correspondencias deste tipo no vocabulario básico, correspondencias que só poderían atribuírse a unha orixe común e non á casualidade ou á converxencia mediante contacto (que é o que ocorre cos empréstitos ou coa formación dos crioulos). Os datos de (2) amosan o parentesco entre varias linguas indoeuropeas, aínda que non teñamos testemuños directos da lingua orixinaria, como se comproba na similitude das formas (non atribuíble máis que a unha orixe común) e nas correspondencias entre formas diferentes.

(2)	<i>Grego</i>	<i>Gótico</i>	<i>Latín</i>	<i>Sánscrito</i>
“oito”	oktō	ahtau	octo	ástau
“pai”	patér	fadar	pater	pitár
“pé”	podós	fotus	pedis	padas

A comprobación sistemática de correspondencias deste tipo permite, ademais de establecer o parentesco, reconstruír hipoteticamente as formas orixinarias. Por exemplo, case con total seguridade a forma orixinaria indoeuropea para “pai”, era similar á do latín, grego e sánscrito, e debemos supoñer que en gótico houbo unha sonorización ($t > d$) e unha fricativización ($p > f$). O método pode levarnos á reconstrución hipotética da proto-lingua (neste caso o proto-indoeuropeo), e dos estados intermedios ata as linguas da familia. A árbore xenealóxica das linguas indoeuropeas é, exposta simplificada, a seguinte, onde aparecen en cursiva as linguas atestadas e en redonda as protolinguas hipotéticas co nome da familia [no diagrama omítese varias pólas que amosarían a relación máis directa entre algunhas familias, e tamén posibles subagrupacións dentro de cada familia]:

Na maior parte das restantes linguas do mundo temos moita menos información sobre etapas anteriores da que temos das linguas indoeuropeas. A inmensa maioría das linguas nunca foron escritas ata o de agora. Pero o método comparativo permítenos establecer con seguridade que teñen a mesma orixe e por tanto forman parte da mesma familia, por exemplo, suahili e luganda (bantu), ou turco e acerí (túrcica), ou bribri e movere (chibcha), ou cheroqui e dacota (siux). Así, datos como os de (3) (Lyovin 1997: 9) amosan o parentesco do malaio, samoano, hawaiano e a lingua filipina maranao, na

familia malaio-polinesia (evidentemente, a palabra do maranao que significa ‘chorar’ ten diferente orixe):

(3)		<i>malaio</i>	<i>samoano</i>	<i>maranao</i>	<i>hawaiiano</i>
	“ollo”	mata	mata	mata	maka
	“morrer”	mati	mate	matay	make
	“chorar”	ta= is	ta= i	ula’ul	kani
	“casa”	balay	fale	walay	hale

Podemos así agrupar os milleiros de linguas do mundo nalgunhas ducias de familias. Algunhas destas familias, pola súa vez, podemos agrupalas en macro-familias ou *phyla* (singular: *phylum*). Por exemplo, as familias románica, xermánica, eslava, índica, etc. forman parte do phylum indoeuropeo. Do mesmo xeito, as familias túrcica, mongol e tungusa forman parte do phylum altaico. O método comparativo demostra sen discusión o parentesco entre as familias que forman parte do phylum indoeuropeo. A existencia do phylum altaico é menos evidente e baséase en certas semellanzas no vocabulario básico e, sobre todo, na estrutura gramatical. Outras agrupacións son máis discutibles. O problema é que segundo imos incorporando familias nun grupo, maiores son as diferencias, máis difícil é atopar correspondencias no vocabulario e, polo tanto, máis difícil é demostrar o parentesco. Por exemplo, tense proposto que o xaponés (que por certo non ten nada que ver xeneticamente co chinés) está relacionado co phylum altaico, pero moitos lingüistas non consideran aceptable a proposta cos datos que temos. Tamén se ten defendido que a maioría das linguas americanas teñen un afastado parentesco no interior do phylum amerindio, pero a proposta foi polo menos tan discutida coma a anterior.

Hai propostas aínda máis discutibles. Por exemplo, tense proposto un macrophylum euroasiático ou nostrático que comprendería a maior parte das familias de Europa e Asia (indoeuropeo, urálico, altaico, paleosiberiano) e ata a familia esquimó-aleutiana. Existe mesmo a hipótese de que todas as linguas do mundo teñen unha orixe común, pero os métodos de que dispoñemos non nos proporcionan evidencias que nos permitan afirmalo cunha mínima seguridade.

2.2. Panorama das linguas do mundo

No panorama das linguas do mundo que imos ver a continuación seguimos en xeral a proposta de agrupación xenética feita por Ruhlen (1987: 286-289), que ten moitos aspectos discutibles, pero que permite facernos unha boa idea da situación lingüística do planeta sen entrar en detalles que exce-

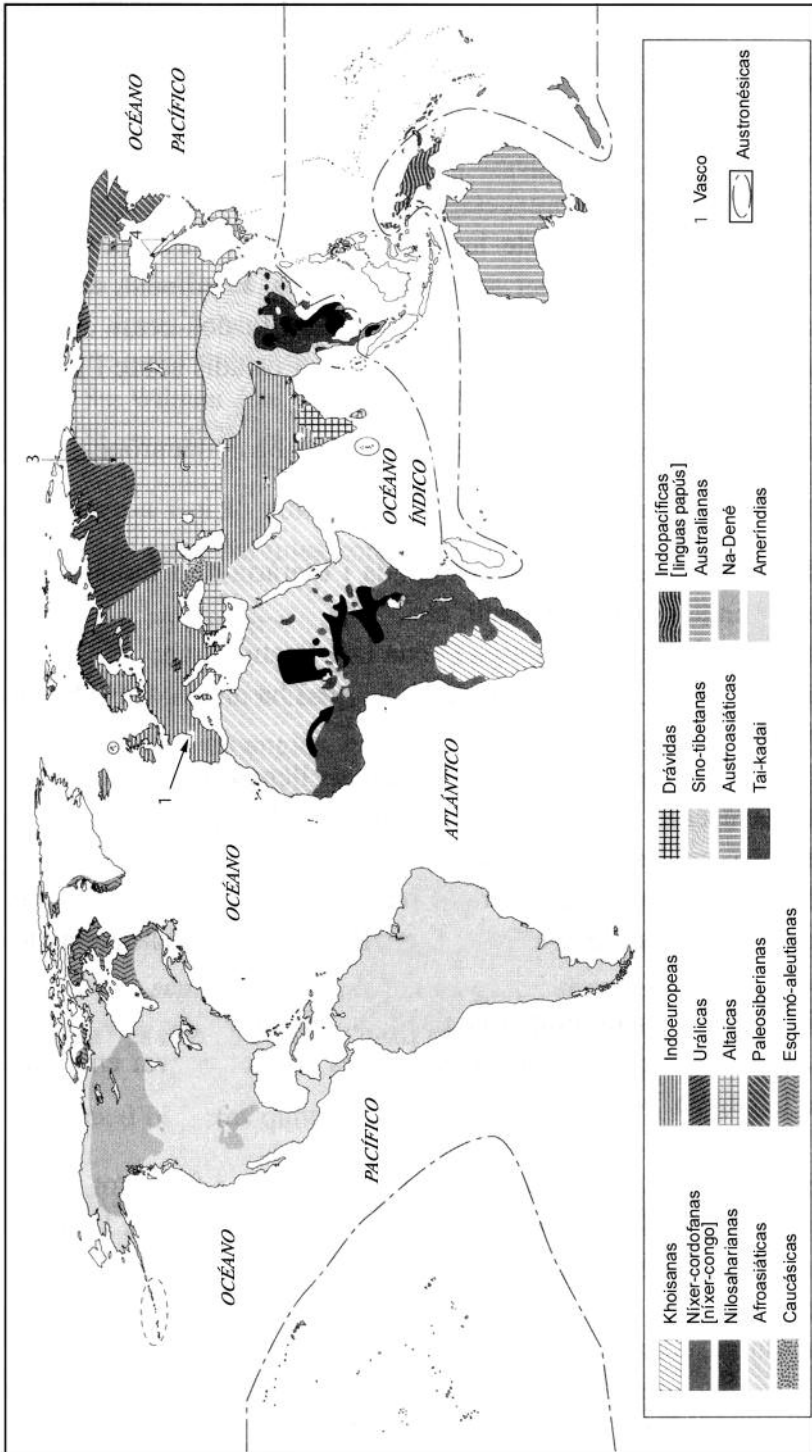
derían en moito os obxectivos desta obra. Tamén tomaremos del o cálculo aproximado de linguas vivas en cada phylum e o do número total de falantes das linguas do phylum (no caso dos phyla indoeuropeo e afroasiático tamén ofrecemos nas táboas os datos de cada familia). Estes datos, por suposto, non deben tomarse ao pé da letra, pero poden servir de base para comparar os tamaños actuais das diferentes familias e phyla. En canto á súa distribución xeográfica, o mapamundi adxunto (páx. 184) amosa a situación das grandes familias de linguas.

2.2.1. Linguas de Europa

O continente europeo presenta relativamente pouca diversidade lingüística. A maior parte das linguas que se falan en Europa pertencen á familia indeuropea, coa excepción das linguas finougrias, do vasco e das linguas da rexión do Cáucaso. Ademais, algunhas linguas orixinariamente de Europa como o inglés, o español e o portugués convertéronse en dominantes noutras partes do mundo (especialmente América e Australia). As tendencias uniformizadoras dos estados europeos relegaron tamén en Europa moitas linguas, ameazadas de desaparición ou potencialmente ameazadas. En case todos os estados europeos e en case todas as familias lingüísticas de Europa conviven linguas de moi diferente status sociolingüístico. Por exemplo, as linguas da familia céltica están en continuo retroceso e algunhas delas como o córnico desapareceron non hai moito.

PHYLUM	Familias principais	Algunhas linguas da familia	Nº de linguas	Falantes (millóns)
INDOEUROPEO			144	2.000
	<i>(Italo) románica</i>	- Galego, español, catalán, francés, provenzal, sardo, italiano, romanés...	16	500
	<i>Xermánica</i>	- Inglés; alemán, holandés /flamengo, frisón, luxemburgués - Sueco, noruegués, dinamarqués, islandés, faroés	12	450
	<i>Céltica</i>	- Gaélico escocés, gaélico irlandés; galés, córnico, bretón	5	2'5
	<i>Balto-Eslava</i>	- Ruso, ucranio, polaco, eslovaco, serbo-croata, macedonio...{ <i>l. eslavas</i> } - Letón, lituano... { <i>linguas bálticas</i> }	15	290
	--- [<i>Outras</i>]	- Grego. -Albanés. - Armenio.		20
	<i>Indo-Irania</i> [en Asia]	- Hindi / urdu, nepalí... { <i>linguas indoarias</i> } - Persa ou farsi, pasto (Afganistán), curdo... { <i>linguas iranianas</i> }	93	700
URÁLICO			24	22
	<i>Fino-ugria</i>	- Húngaro, finés, saami (=lapón), estonio...		
CAUCÁSICO		- Xeorxiano, abkhazo, checheno, inguso, tabasarano...	38	5
VASCO [illada]		Vasco	1	0,7

Táboa I. Familias e linguas de Europa.

Mapa das grandes famílias de línguas do mundo (baseado em Ruhlen 1987).

2.2.2. Linguas de África

As linguas de África poden agruparse en catro phyla. As linguas afroasiáticas ocupan o tercio norte do continente, coa presenza dominante do árabe. Na maior parte da África subsahariana fálanse linguas níxer-cordofanas, que inclúen as linguas bantú. As linguas nilosaharianas sitúanse xeograficamente entre os dous grupos anteriores. En zonas pouco habitadas do sudoeste de África atopamos as linguas khoisanas, famosas polos seus sons como chasquidos (clics).

Ademais do árabe, entre as linguas con máis falantes están as linguas afroasiáticas amárico (Etiopía) e hausa (uns 20 millóns en Nixeria), e as níxercordofanas ioruba e ibo (uns 20 e 12 millóns respectivamente, as dúas en Nixeria) e o suahili, utilizado como lingua franca no leste por máis de 25 millóns de persoas e lingua oficial en Kenia e Tanzania.

PHYLUM	Familias principais	Algunhas linguas da familia	Nº de linguas	Falantes (millóns)
AFROASIÁTICO			241	175
	<i>Semítica</i>	- Árabe, hebreo, maltés, amárico, tigríña...		
	<i>Bérber</i>	- Tuareg, tamacheq, cabila...		
	<i>Cusita</i>	- Somalf, oromo...		
	<i>Chádica</i>	- Hausa...		
NILOSAHARIANO			138	11
		- Songai, kanuri, lúo, dinca, nubio, masai...		
NÍXER-CORDOFANO			1.064	181
	<i>Atlántico occidental</i>	- Fula, wolof...		
	<i>Mandé</i>	- Mandingo, bambara...		
	<i>Gur (=voltaica)</i>	- Moré, dagaare...		
	<i>Adamava-ubanguiana</i>	- Mbum, gbaia, sango...		
	<i>Kwa¹</i>	- Ioruba, ibo, acano, efé...		
	<i>Bantú</i>	- Suahili, ruanda, kirundi, lingala, congo, bamba, zulú, shona, tsuana, luganda...		
KHOISANO			31	0'12
		- Nama, sano, cungo...		

Táboa II. Familias e linguas de África.

¹ A familia kwa foi proposta nas primeiras clasificacións das linguas africanas. Trátase dunha serie de familias diferentes que coas linguas bantoides (nas que se inclúen linguas bantú) constitúen un amplo grupo do phylum níxer-cordofano.

2.2.3. *Linguas de América*

En América aínda se falan máis de cincocentas linguas nativas, pero todas elas foron relegadas en maior ou menor grao polas dos colonizadores europeos e moitas atópanse en proceso de extinción, aínda que tamén se observan nos últimos anos tímidos procesos de recuperación dalgunhas delas. Entre as linguas que conservan máis falantes están o quechua (uns 7 millóns), que foi a lingua do imperio inca, o guaraní (uns 3 millóns), cooficial en Paraguai, o náhuatl (case un millón), e linguas maias como o iucateco e o quiché (uns 700 mil). Máis ao norte, só o navaho supera os 100 mil falantes.

As linguas de América agrúpanse en varias dúzias de familias diferentes sen que se poida establecer con seguridade o parentesco entre tales familias. Non obstante, existe unha proposta de Greenberg (1987), recollida por Ruhlen (1987), que sostén que todas as linguas nativas de América poden agruparse nun phylum chamado amerindio, agás as linguas esquimó-aleutianas e as linguas na-dené. Ese macro-phylum podería subdividirse en seis pólas principais. Outros lingüistas admitirían como moito agrupacións areais, pero non xenéticas, de certas familias de linguas indíxenas de América.

PHYLUM	Familias principais	Algunhas linguas da familia	Nº de linguas	Falantes (millóns)
ESQUIMÓ-ALEUTIANO			9	0,08
		- Esquimó (iupik, inuit), aleuta		
NA-DENÉ			34	0,2
	<i>Atabascana</i>	- Apache, navaho...		
AMERINDIO			583	18
(póla septentrional) [Canadá, USA]	<i>Algonquina</i>	- Cheién, cree, pés negros, potawatomi...		
	<i>Macro-siux</i>	- Dacota (siu), cheroqui...		
[México, Guatemala]	<i>Maia</i>	- Iucateco, tzotzil, xacalteco, quiché...		
(póla central) [USA, México]	<i>Uto-azteca</i>	- Náhuatl, comanche, paiute, hopi		
	<i>Oto-mangueana</i>	- Otomí, mixteco, zapoteco, chinanteco...		
(Chibcha-páez) [Costa rica, Panamá, Colombia]	<i>Chibcha</i>	- Movere, bribri, guatuso, ica...		
	<i>Chocó</i>	- Embera, uonana;		
	--[outras]	- Páez; -warao; -ianomami...		
	<i>Caribe</i>	- Caribe, hixkariana, panare...		
(grupo Xe-Pano-Caribe) [Sudamérica]	<i>Pano</i>	- Caxinaua, panobo...		
	<i>Xe</i>	- Xerente, timbira...		
	<i>Mataco-mantaguaia</i>	- Mataco, macá...		
	<i>Aruaca</i>	- Achagua, apurina, baré, guaxiro...		
(póla ecuatorial) [Sudamérica]	<i>Macro-tucana</i>	- Tucano, secoia, koreguahe...		
	<i>Tupí-guaraní</i>	- Guaraní paraguaio, chiriguano, tupinamba...		
	--[outras]	- Achuar (xíbaro)		
(póla andina) [Ecuador, Perú, Bolivia]	<i>Quechumara</i>	- Quechua I, quechua II, aimará		
	--[outras]	- Mapuche ou araucano [mapudungu] (Chile)		

Táboa III. Familias e linguas de América.

2.2.4. Linguas de Asia, Australia e Oceanía

No continente asiático están algunhas das rexións máis poboadas do planeta, o que fai que o chinés mandarín sexa a lingua con máis falantes do mundo (uns 800 millóns). Tamén están entre as que teñen máis falantes linguas indoeuropeas da familia índica como o hindi/urdu (uns 300 millóns) e o bengalí (uns 150). En canto á extensión xeográfica, cómpre salientar, ademais das familias indoeuropea e sino-tibetana, o phylum altaico, que se estende de extremo a extremo polo centro e norte de Asia. É dubidosa a pertenza a este phylum do xaponés e do coreano e tamén o é que estas dúas últimas linguas estean emparentadas entre si. No sueste asiático tense proposto un dubidoso macro-phylum áustrico que abrangería os phyla austroasiático, tai-kadai, e austronésico. Este último grupo comprende sobre todo a familia malaio-polinésia, que se estende desde Madagascar ata a illa de Pascua, no leste do Pacífico. Pero quedan fóra desa familia as linguas da illa de Nova Guinea, probablemente a rexión con maior diversidade lingüística do planeta. Nela fálanse unhas 700 linguas por uns 5 millóns de habitantes nunha extensión menor que a da Península Ibérica. Esas linguas pertencen a diferentes fami-

PHYLUM	Familias principais	Algunhas linguas da familia	Nº de linguas	Falantes (millóns)
INDOEUROPEO	<i>Indoirania</i>	- Hindi / urdu, bengalí, nepalí, cingalés, guxaratí; romaní { <i>linguas índicas</i> } - Persa ou farsi, pasto, curdo , osetio... { <i>linguas iranianas</i> }	93	700
DRÁVIDA		- Támil, telugu, malabar...	28	145
PALEOSIBERIANO		- Chukchi, kamchadal	5	0'02
ALTAICO			63	250
	<i>Tárctica</i>	- Turco, acerí, turcomeno, uzbeko, kazakho , kirguiso, tártaro...		
	<i>Mongol</i>	- Mongol, buriato...		
	<i>Tungusa</i>	- Manchú, evenqui...		
??	??	- xaponés, coreano...		
SINO-TIBETANO			258	1.000
	<i>Chinesa</i>	- Chinés mandarín, cantonés, wu, min, gan, hunanés, hakka...		
	<i>Tibeto-carena</i>	- Tibetano, birmanés...		
ÁUSTRICO			1.175	293
[Austroasiático]	<i>Mon-khmer</i>	- Vietnamita, khmer, mon...		
[Tai-kadai]	<i>Daica</i>	- Tai, lao...		
[Austronésico]	<i>Malaio-polinésia</i>	- Malgache, tagalo, cebuano, malaio/indonesio, xavanés, sundanés... - Maorí, tahitiano, tongano, samoano, fijiano, rapanuí...		
INDOPACÍFICO	[Varias familias]	- Dani, enga, chimbú, nasioi, koiari...	731	2'7
AUSTRALIANO			170	0,03
	<i>Pama-ñungana</i>	- Valbiri, yidiñ, dyirbal...		
	[Outras familias]	- Tiwi, ñulñul, ngangikurrungur...		

Táboa IV. Familias e linguas de Asia, Australia e Oceanía.

lias que quizais poderían agruparse nun phylum papú ou indopacífico. Tamén en Australia se falaban algúns centenaes de linguas aborixes, pero máis da metade desapareceron xa. Das menos de duascenas que aínda viven só unhas poucas contan con algo máis de 1.000 falantes.

2.2.5. Pidgins, crioulos e linguas artificiais

Os ‘*pidgins*’ e os crioulos son resultado do contacto de linguas. Un *pidgin* serve para comunicar persoas que son falantes nativos de linguas diferentes e, aínda que pode chegar a ser bastante estable, non existen falantes nativos del e o seu uso adoita estar restrinxido a situacións comunicativas específicas. Se se estende o uso do *pidgin* ata o punto de que unha nova xeración o aprende como primeira lingua obtemos un crioulo. Neste proceso de nativización ou crioulización a estrutura léxica e gramatical adoita volverse máis complexa.

Os *pidgins* e crioulos clasifícanse polas linguas que lles serven de base léxica ou gramatical. Por exemplo, o michif é un crioulo baseado no francés e na lingua algonquina cree, o crioulo haitiano téñ o francés como base principal, o tok pisin de Nova Guinea é un *pidgin* de base inglesa, o chavacano de Filipinas e o palenquero de Colombia teñen o español como base principal, o crioulo de Cabo Verde e o papiamentu das Antillas teñen base portuguesa.

Ademais das linguas que se forman e transforman nos seus contextos “naturais” de uso, existen tamén linguas creadas artificialmente con diversos propósitos. Destas, a máis coñecida é o esperanto, inventada co propósito non cumprido de servir de lingua de comunicación internacional. Outras linguas invéntanse como parte dunha ficción. Por exemplo, na serie cinematográfica e televisiva *Star Trek* os habitantes das galaxias teñen linguas diferentes. Dalgunhas delas, como o kllngon, téñense publicado dicionarios, gramáticas e ata métodos de aprendizaxe.

A estrutura das linguas

3.1. Fundamentos

3.1.1. Os obxectivos da tipoloxía lingüística

A clasificación tipolóxica, como xa vimos, caracteriza as linguas segundo as súas propiedades estruturais. Na concepción clásica da tipoloxía, existe un número limitado de *tipos* e cada lingua pertence a un tipo determinado (illante, aglutinante, ...). Para a lingüística actual, a tipoloxía é o estudio de pautas interlingüísticas, de propiedades que só poden comprobarse mediante a comparación interlingüística. Coa procura de pautas interlingüísticas, o que se pretende en último termo non é unha mera clasificación das linguas, senón o conxunto de principios xerais que guían a súa organización. Cada unha das pautas estruturais que nos serve de base de comparación entre linguas define así un *parámetro tipolóxico*, unha dimensión de referencia na que as linguas adoptan posicións variables. Por exemplo, podemos comparar as linguas pola posibilidade de ter ou non prefixos derivativos, ou morfemas de número dual, ou vocais nasais, ou construcións pasivas. O problema é definir qué parámetros son máis significativos na comparación de linguas, cales son as opcións posibles en cada un e qué correlacións se observan entre uns parámetros e outros.

Nos epígrafes seguintes examinaremos algunhas das dimensións de variación máis básicas na fonoloxía, gramática e léxico, intentando observar ao tempo algunhas tendencias universais na organización das linguas. A comparación podería estenderse aos aspectos pragmáticos e discursivos (Gumperz 1982; Wierzbicka 1991; Hernández 1999), pero estes non atinxen propiamente a estrutura da lingua e non forman parte do que se entende actualmente por tipoloxía lingüística.

Dese exame da fonoloxía e a gramática xurdirán ás veces trazos comúns ás linguas, propiedades que poderían ter carácter universal. Dedicaremos previamente o subepígrafe seguinte ás diferentes clases de universais lingüísticos. Deixaremos só bosquexada a cuestión de por qué existen universais e tipos lingüísticos. O obxectivo último da lingüística tipolóxica, do estudio

das semellanzas e diferencias entre as linguas, é formular teorías sobre os límites da diversidade lingüística. Desde a perspectiva da lingüística funcional, as linguas achegan en cada parámetro tipolóxico solucións particulares (estratexias estruturais ou tipos) a problemas e funcións comúns. Pola súa banda, a lingüística xenerativa ten como obxecto a gramática universal, á que se atribúe carácter innato, que contén unha serie de principios universais e un conxunto limitado de parámetros de variación, todos eles relativos a propiedades abstractas da linguaxe.

3.1.2. Clases de universais lingüísticos

Universais substantivos e universais formais

Os universais substantivos enuncian propiedades que teñen todas as linguas, e son os únicos que imos exemplificar nos puntos seguintes. Os universais formais son as propiedades que teñen que ter as teorías lingüísticas que utilizamos para a descrición de calquera lingua natural. Por exemplo, a necesidade de distinguir un sistema fonolóxico e un sistema gramatical, ou o principio xeral de que as regras gramaticais son sensibles á estrutura sintáctica. A distinción entre universais formais e substantivos foi formulada por Chomsky (1965). Desde unha perspectiva teórica completamente diferente, Coseriu (1974) fai unha distinción análoga entre *universais da linguaxe* e *universais da lingüística*.

Universais implicativos e universais non implicativos

Son universais non implicativos os que podemos determinar para todas as linguas sen facer referencia a outras propiedades lingüísticas. Por exemplo, todas as linguas orais teñen vocais e consoantes.

Os universais implicativos consisten en relacións entre dúas propiedades tales que se está presente unha característica ten tamén que estar presente a outra, pero ningunha delas por separado ten por qué ser universal. Por exemplo: Se unha lingua ten como orde básica VSO, tamén ten preposicións. Non todas as linguas teñen orde VSO (moitas como o galego teñen SVO), nin todas teñen preposicións (o vasco, o xaponés ou o quechua teñen postposicións); pero unha implicación lóxica como esta dános tres posibilidades realizables de catro teoricamente posibles:

Exemplo de universal implicativo ($p \rightarrow q$): *VSO* $\rightarrow$ *preposicións* [se VSO, entón preposicións]

Posibilidades permitidas polo universal:

- a) VSO e preposicións   (p e q)   [por ex.: galés, árabe literario]
- b) nin VSO nin preposicións   ($\text{non } p$ e $\text{non } q$)   [por ex.: vasco, xaponés, quechua]

c) non VSO pero con preposicións (non p e q) [por ex.: galego, latín, suahili, wolof...]

Posibilidades excluídas polo universal implicativo:

d) VSO e sen preposicións (p e non q) [ningunha lingua]

Os universais implicativos poden encadearse, dando lugar a *xerarquías implicacionais*. Por exemplo, a implicación /m/ → /n/ (Se existe un fonema nasal labial /m/, existe tamén un nasal dento-alveolar /n/), xunto coa implicación /N/ → /m/ dá lugar á xerarquía /n/ > /m/ > /N/ que representa as posibilidades de existencia dos fonemas nasais nunha lingua.

Universais absolutos e tendencias

Son universais absolutos os que ocorren en todas as linguas, sen excepción. Por exemplo, todas as linguas orais teñen sílabas CV.

As tendencias universais son propiedades que se dan na maioría das linguas, aínda que teñan excepcións. Por exemplo, o suxeito (S) precede o obxecto (O) nas cláusulas declarativas non marcadas. Esta tendencia verificase no feito de que as ordenacións máis frecuentes nas linguas son SVO, SOV e VSO (en conxunto aproximadamente o 96% das linguas, segundo Tomlin 1986). Pero non é un universal absoluto, porque existen tamén linguas OVS (hixkariana), VOS (malgache) e OSV (apuriná), aínda que sexan raras.

As tendencias non son en sentido estricto universais (propiedades que teñen *todas* as linguas), pero teñen grande interese teórico. Cada vez que hai posibilidades alternativas o lingüista debe determinar qué propiedades son máis frecuentes nas linguas e, se é posible, explicar as motivacións de que certas propiedades se atopen nas linguas máis facilmente que outras. Isto está relacionado coa existencia de fenómenos de *marcación*, isto é, coa existencia de trazos máis ou menos marcados (ou inesperados) na estrutura das linguas. A marcación maniféstase na frecuencia relativa (por exemplo, é máis marcada a orde OS que a orde SO), nos recursos morfolóxicos utilizados para expresar unha propiedade, e tamén no funcionamento de xerarquías implicativas. Por exemplo, en todas ou na maioría das linguas con categoría de número, o singular é non marcado fronte ao plural ou calquera outro número. Ademais, existe unha xerarquía implicacional tal que se unha lingua ten número trial, tamén ten número dual, e se ten número dual, tamén ten plural. Polo tanto, temos a escala de marcación: singular > plural > dual > trial.

3.2. Fonoloxía

Os elementos mínimos cos que se constrúe o significante das linguas orais son os fonemas. Como é coñecido, os sistemas fonolóxicos son especí-

ficos de cada lingua e diferencias sonoras que teñen carácter distintivo nunha non teñen por qué ser distintivas noutra, pero os sistemas fonolóxicos posibles están limitados polas posibilidades articulatorias dos seres humanos. Un dos universais fonolóxicos que podemos establecer con case total seguridade é que todas as linguas distinguen entre vocais e consoantes (aínda que podemos imaxinar linguas hipotéticas que non teñan consoantes ou que non teñan fonemas vocálicos diferentes). A tipoloxía fonolóxica, logo, tomará como marco de referencia os sistemas vocálicos e os sistemas consonánticos ademais dos trazos suprasegmentais e a estrutura da sílaba.

3.2.1. *Sistemas vocálicos*

O sistema vocálico máis simple que se coñece é o de tres vocais diferenciadas pola abertura e a posición da lingua /i, a, u/ como no árabe, no quechua ou nas linguas australianas garadjari e dyirbal. Obtéñense sistemas máis complexos introducindo máis graos de abertura, diferenciando vocais centrais ou distinguindo vocais polo redondeamento dos labios. O sistema máis común é o de cinco vocais /i, e, a, o, u/, que con mínimas variantes é o que teñen o vasco, español, xaponés, suahili, achagua, macá e moitas outras linguas. Tamén son moi comúns os sistemas de seis (por exemplo /i, e, i, a, o, u/ no lapón) e de sete vocais (por exemplo /i, e, ε, a, ɔ, o, u/ como o galego, o catalán ou o bambara). Outras linguas teñen sistemas vocálicos máis complexos, como o formado polas once vocais do inglés /i, I, ε, æ, ɜ, a, ɒ, ʌ, ɔ, ʊ, u/ ou polas doce vocais orais do francés /i, e, ε, y, ø, œ, ə, a, ɑ, ɔ, o, u/. E todo isto sen contar coa posibilidade de utilizar con carácter distintivo a cantidade vocálica (por exemplo, o árabe, o finés, o wolof e o latín distinguen entre vocais longas e breves) e a nasalidade, distinguindo vocais orais e nasais (por exemplo, o francés, o portugués ou o bambara). Combinando as diferencias de timbre coa cantidade e a nasalidade podemos obter sistemas relativamente amplos. Por exemplo, o navaho distingue só catro timbres vocálicos /i, e, a, o/, pero todos eles poden ser longos ou breves e ao tempo nasais ou orais, o que nos dá un total de 16 fonemas vocálicos.

Nos sistemas rexistrados nas linguas do mundo compróbanse algunhas pautas universais, como que só existen vocais nasais se existen tamén vocais orais, ou que ningunha lingua ten máis vocais centrais que posteriores nin máis vocais posteriores que anteriores.

3.2.2. *Sistemas consonánticos*

O sistema consonántico máis reducido que se coñece é o da lingua indopacífica rotoqa, que só ten seis consoantes. O máis complexo coñecido é o

da lingua khoisana cunگو [!kung], que comprende 96 fonemas consonánticos, entre eles numerosos clics, sonidos semellantes a chasquidos típicos das linguas khoisanas e outras do sudoeste de África. Como vemos, o grao de variación nos sistemas consonánticos é maior que o dos sistemas vocálicos, incluíndo o feito de que as linguas teñen máis consoantes que vocais. Non obstante, podemos atopar algunhas tendencias que amosan que algunhas posibilidades son máis factibles que outras. Os clics, por exemplo, son rarísimos e restrinxidos a unha área relativamente reducida. En cambio, a oclusiva glotal (representada no AFI como /ʔ/, pero en moitas transcricións como /ʔ/), que non existe como fonema diferenciado nas linguas europeas, é un fonema moi frecuente que atopamos en linguas de todas as partes, por exemplo no boruca (chibcha), no árabe (semítica), no gbaia (adamava-ubanguiana), ou entre as oito consoantes do hawaiano (malaio-polinesia).

Aínda que non existe ningún segmento fónico que se atope en todas as linguas, si hai trazos universais. Todas teñen consoantes oclusivas e polos datos que temos (Maddieson 1984) máis do 99% diferencian oclusivas labiais, dentais/alveolares e velares. Isto quere dicir que as consoantes básicas son p/b, t/d e k/g (pero moitas linguas non distinguen entre xordas e sonoras), ás que podemos engadir as nasais <m, n> e as líquidas <l/r> (pero moitas linguas non distinguen a lateral da vibrante) (cf. Moreno 1997: 102).

3.2.3. A sílaba e os trazos suprasegmentais

A estrutura da sílaba e os trazos suprasegmentais proporcionannos novos parámetros de variación tipolóxica. Todas as linguas teñen sílabas constituídas só por unha vocal (V) ou por unha vocal máis unha consoante (CV), pero diferéncianse pola posibilidade de admitir sílabas pechadas ou grupos consonánticos na posición inicial ou final de sílaba. Algunhas como a indopacífica koiari só admiten as estruturas silábicas mencionadas (V e CV). En xeral, a posición final de sílaba presenta máis restriccións que a posición inicial sobre qué consoantes son admitidas (por exemplo, o xaponés só admite /n/ en posición final) ou qué grupos consonánticos (moitas linguas só admiten grupos consonánticos en posición inicial de sílaba).

Outros tipos lingüísticos de base fonolóxica derivan do uso con carácter distintivo do ton ou do acento de intensidade. As linguas tonais distinguen unhas palabras doutras polo ton (alto, baixo, ou algunha derivación ou combinación deles). Hai linguas tonais entre as amerindias (como o bribri, o otomí ou as linguas maias), as níxer-cordofanas (como o ioruba, dagaare, dogón, mbum ou gbaia), as sino-tibetanas (chinés mandarín, cantonés...) e as daicas (como o tai) e autoasiáticas (como o vietnamita). Palabras de significado completamente diferente distínguense só polo ton, como vemos nos

exemplos de (4), no dagaare (dous tons: alto /' e baixo ^/) e no chinés mandarín (catro tons: alto /', ascendente alto /', baixo descendente-ascendente /' e descendente ^/).

(4) a. **dagaare**: *tú* 'cavar', *tù* 'seguir'.

b. **mandarín**: *yī* 'rupa', *yǐ* 'cadeira', *yí* 'sospeitar', *yì* 'significado'.

Do mesmo xeito, as linguas diferéncianse tamén polo uso que fan do acento de intensidade. O galego distingue palabras só pola posición do acento (*collera* vs. *collerá*); pero moitas linguas non utilizan con carácter distintivo na palabra nin o acento nin o ton (por exemplo, o francés, finlandés, indonesio, mapuche, suahili...)

3.3. Morfoloxía

Así como o morfema en tanto que signo mínimo é por definición unha categoría universal, o status da palabra como unidade lingüística está sometido a certa discusión. Aceptando neste capítulo a posibilidade de recoñecer os límites entre palabras, as linguas diferéncianse tipoloxicamente pola maneira en que se combinan os morfemas para formaren palabras. Este criterio é dos máis antigos utilizados para clasificar estruturalmente as linguas, isto é, para facer tipoloxía lingüística. Tradicionalmente (desde a tipoloxía desenvolvida no século XIX polos irmáns Schleicher e por Humboldt), distínguense así tres tipos de linguas (illantes, aglutinantes e flexivas ou fusiónais) aos que se engaden as linguas polisintéticas.

3.3.1. A tipoloxía morfolóxica

Linguas illantes

Teoricamente, nunha lingua illante cada morfema constitúe unha palabra de seu ou, dito doutro xeito, as palabras son monomorfémicas. Cítanse como exemplos de linguas illantes o chinés, o vietnamita, linguas austronésicas e outras linguas próximas. Nos exemplos seguintes observamos os trazos máis salientables deste tipo de linguas.

(5) **Chinés mandarín** (sino-tibetana. China) [Li e Thompson 1981: 198]

<i>tā</i>	<i>kāi</i>	<i>le</i>	<i>mén</i>	<i>nǐ</i>	<i>jiu</i>	<i>jìn</i>	<i>qu</i>
el	abrir	PERF	porta	tí	entón	entrar	ir

“Cando abra a porta, entrarás”

Vemos que cada palabra consta dun só morfema, e que non existen nelas morfemas gramaticais de tempo, xénero ou caso. As nocións e rela-

cións gramaticais deben deducirse da orde de elementos, do sentido da construción ou ben expresarse por medio de morfemas independentes como o morfema *le*, que significa aspecto perfectivo. É máis, incluso os pronomes teñen sempre a mesma forma independentemente da súa función, que debe deducirse da posición. Isto vémolos mellor no seguinte exemplo do vietnamita, onde o pronome de primeira persoa *tôi* ('eu') sen variar a súa forma é primeiro suxeito de 'chegar', despois complemento do nome 'amigo' traducida polo posesivo 'meu', e finalmente acompañada da palabra que significa 'plural' debemos traducir por 'nós'.

(6) Vietnamita (austrasiática: mon-khmer. Vietnam) [Comrie 1981: 71]

Khi tôi đến nhà bạn tôi, chúng tôi bắt đầu làm bài

cando eu chegar casa amigo eu PLURAL eu comezar facer deberes

"Cando cheguei á casa do meu amigo, puxémonos a facer os deberes"

Linguas aglutinantes

Nas linguas aglutinantes a maior parte das palabras constan dunha serie de morfemas, tipicamente dun morfema radical ao que se lle engaden como prefixos ou como sufixos un ou máis morfemas gramaticais. Son exemplos típicos de linguas aglutinantes o vasco, as linguas túrcicas ou as linguas bantú, ademais de moitas linguas amerindias. Por exemplo, para dicir en turco "Eu non viña desde as nosas casas" abonda con dúas palabras (*evlerimizden gelmiyordum*), formadas a partir das raíces *ev-* 'casa' e *gel-* 'vir'. Na glosa indícase a estrutura desas palabras e o significado de cada morfema.

(7) **Turco** (túrcica. Turquía) [Lyovin 1997: 17]

evlerimizden gelmiyordum

ev -ler -im -iz -den

casa -PLURAL -1ºPERS -PLURAL -ABLATIVO (desde)

gel -mi -yor -d -um

vir -NEGACIÓN -PROGRESIVO -PASADO -1ºPERS

"Eu non viña desde as nosas casas"

Pode comprobarse na glosa que a cada segmento da palabra corresponde un só significado.

Linguas fusionais

Nas linguas flexionais ou fusionais, das que son exemplos típicos moitas linguas indoeuropeas, as palabras tamén adoitan conter varios morfemas gramaticais, pero a diferenza das linguas aglutinantes prodúcese diferentes procesos de fusión entre morfemas, que fan que ás veces non poidamos esta-

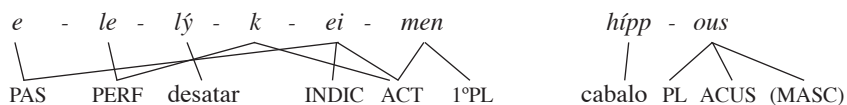
blecer os límites entre morfemas ou que un mesmo segmento morfolóxico (un morfo) exprese máis dun significado. Por exemplo, no galego *cantaramos*, o morfo *-ra-* indica simultaneamente tempo e modo (pluscuamperfecto de indicativo) e o morfo *-mos* número e persoa (1ª plural). Como consecuencia poden obterse nestas linguas paradigmas flexionais que opoñen formas de palabras nas que existen complexas correspondencias entre significantes e significados. Por exemplo, en grego clásico o verbo expresa as categorías de voz, modo, tempo, aspecto, número e persoa, mentres que os nomes e adxectivos expresan número, caso, e secundariamente xénero. Ningunha destas categorías ten un significante específico. Un exemplo ilustrativo é o seguinte.

(8) **Grego clásico** (indoeuropea)

elélýkeimen híppous “desataramos cabalos” =

- *elélýkeimen* [verbo *lýo*: “desatar” 1° plural, pluscuamperfecto (=pasado+perfecto), indicativo, activo]

- *híppous* [nome *híppos*: “cabalo / égua”, masculino, en acusativo plural]

Vemos que non existe correspondencia directa entre morfemas e trazos gramaticais, e que os morfemas son multifuncionais. Á parte é tamén característico das linguas flexionais a posibilidade de expresar as propiedades gramaticais por medio de modificacións internas do radical. No mesmo grego, o perfecto do verbo *fainō* é *péfēna* co prefixo mediante “reduplicación” *pe-* e con variación vocálica *ai/ē* no radical.

Linguas polisintéticas

As linguas polisintéticas, recoñecidas moitas veces como un tipo diferente, poderían considerarse como un caso extremo de aglutinación. Nelas unha mesma palabra pode combinar un gran número de morfemas, léxicos e gramaticais, ata o punto de poder equivaler ela soa ao que noutras linguas é un enunciado relativamente complexo. As linguas paleosiberianas (coma o chukchi) e as linguas esquimós serven de exemplo deste tipo.

(9) **Iupik** (esquimó-aleutiana. Alaska) [Payne 1997: 28]

tuntussuqatarniksaitengqiggutuq

tuntu - ssur - qatar - ni - ksait - ngqiggute - uq

reno - cazar - FUTURO - dicir - NEG - de novo - 3^oSG: INDICATIVO

“Non volveu dicir que ía cazar renos”

Ás linguas polisintéticas chamáselles ás veces linguas incorporantes, ao ser a incorporación o proceso morfolóxico que combina elementos léxicos nunha palabra (especialmente o proceso que combina verbo e nome no predicado, véxase García-Miguel 1995: 98). Sen embargo, unha lingua polisintética podería permitir palabras complexas mediante a combinación de morfe-mas gramaticais cunha base léxica sen permitir necesariamente a incorporación de máis elementos léxicos.

3.3.2. Parámetros na tipoloxía morfolóxica

Os catro tipos anteriores non deben verse como categorías coas que clasificamos exhaustivamente todas as linguas. De feito, ningunha lingua entra exactamente nun deses tipos. No mesmo chinés ou no vietnamita hai palabras que non son monomorfémicas (en chinés por exemplo hai moitas palabras compostas e derivadas), e nas linguas citadas como exemplo de linguas aglutinantes, fusionais ou polisintéticas hai tamén moitas palabras monomorfémicas. Os tipos morfolóxicos citados deben verse como tipos ideais aos que as linguas se axustan en diferentes graos, coa posibilidade ademais de que nunha mesma lingua certos aspectos sexan propios dun tipo e outros doutro tipo (por exemplo no galego que, como vimos, ten trazos de lingua fusional, a palabra *sol* é monomorfémica e a palabra *nenos* é o resultado da aglutinación de dous morfemas gramaticais a un morfema léxico: *nen-o-s*). Poderíamos cuantificar a proporción de palabras que nunha lingua están feitas dun xeito ou doutro, o mesmo que podemos cuantificar por exemplo a proporción de prefixos por palabra nunha lingua (estes métodos de clasificar as linguas nunha escala cuantitativa foron propostos por Greenberg 1960).

O grao en que unha lingua se axusta a un tipo morfolóxico determinado é resultado de dous parámetros cuantificables nos textos desa lingua, os cales poden servir tamén para describir as técnicas utilizadas na formación das palabras dunha lingua calquera. Un dos parámetros é o índice de fusión, o outro é o índice de síntese (cf. Comrie 1981: 76ss).

O grao de segmentabilidade ou índice de fusión

O índice de fusión (o que Sapir 1921 chama a *técnica morfolóxica*) mide o grao en que son segmentables os morfemas dentro da palabra. Na técnica aglutinante os morfemas son facilmente segmentables e poden establecerse sen moitas dificultades as correspondencias entre morfos e significados (isto adoita valer tamén para as linguas polisintéticas). Na técnica fusionante un só segmento pode unir varios significados co que non sería posible identificar qué segmento do significante corresponde a un significado específico. O caso extremo estaría no que Sapir chama *técnica simbólica*,

consistente en que unha pequena variación de significado provoca un cambio completo da palabra (por exemplo, *foi* é o pasado de *ser*).

Por definición, o índice de fusión non sería aplicable ás linguas illantes, pois as palabras monomorfémicas non teñen nada que segmentar morfoloxicamente. Aínda así, poderíamos ver as súas construcións sintácticas (o mesmo que as de calquera outra lingua) como o caso máis claro de segmentabilidade e polo tanto como a técnica contraposta á fusión dos morfemas na palabra. Pero isto lévanos ao segundo parámetro de variación tipolóxica na morfoloxía.

A integración de morfemas na palabra ou índice de síntese

O segundo parámetro, o *índice de síntese*, ten en conta o grao en que as palabras poden comprender un número máis ou menos alto de morfemas, coas linguas illantes nun extremo e as polisintéticas no outro. Nas primeiras, cada palabra consta idealmente dun só morfema. Nas polisintéticas, as palabras permiten engadir un número inderterminado de morfemas, e cada enunciado (cada oración) pode constar idealmente dunha soa palabra. No medio, nas linguas aglutinantes e fusionais as oracións constan case sempre dunha serie de palabras polimorfémicas.

Independentemente das tendencias dominantes nunha lingua determinada, na expresión de certos contidos temos por un lado a utilización de formas independentes (técnica analítica) e por outro a posibilidade de integración nunha soa palabra (técnica sintética).

3.3.3. *A expresión de contidos gramaticais*

Os parámetros morfolóxicos mencionados, e en particular o *índice de síntese*, teñen pois unha utilidade que vai máis alá da clasificación global de linguas. Tamén nos serven para comparar as técnicas utilizadas nas linguas para a expresión dun contido específico. Por exemplo, a negación exprésase en galego mediante o morfema adverbial *non*, pero ás veces ese contido está integrado no significado léxico (*saber/ignorar, ter/carecer*). Noutras linguas está lexicalizada a oposición ‘ser’ / ‘non ser’ con verbos diferentes (turco, coreano, árabe, húngaro,...). Fóra da integración léxica, para expresar a negación as linguas poden utilizar estratexias morfolóxicas de tipo aglutinante, como no turco co afixo negativo no verbo, ou de tipo fusional, como na lingua tungusa nanai que expresa conxuntamente negación e tempo. Tamén poden utilizar estratexias analíticas, como a partícula *bu* do chinés mandarín ou a partícula *non* do galego. Finalmente, hai linguas como o finés que expresan a negación nun auxiliar conxuntamente con outras categorías como o tempo ou a persoa.

(10)	Afirmativa	Negativa	
a. Turco:	<i>bekle-yor-um</i>	<i>bekle-mi-yor-um</i>	“(non) estou esperando”
(túrcica)	esperar-PROG-1S	esperar-NEG-PROG-1S	[Lewis 1967: 108-110]
b. Nanai:	<i>xola:-xa-si</i>	<i>xola:-ci-si</i>	“(non) estabas lendo”
(tungusa)	ler-PAS-2SG	ler-PAS+NEG-2SG	[Payne 1997: 283]
c. Mandarín:	<i>Tā hē jiǔ</i>	<i>Tā bu hē jiǔ</i>	“(non) bebeu viño”
(chinesa)	el beber viño	el NEG beber viño	[Payne 1997: 286]
d. Finés :	<i>lue-mme</i>	<i>emme lue</i>	“(non) lemos”
(fino-ugria)	ler-1PL	NEG+1PL ler	[Karlsson 1991: 89]

Estas diferencias na expresión poden afectar a calquera contido gramatical. O galego, como moitas outras linguas, expresa o plural mediante un afixo (-s e as súas variantes), mentres que o boruca, unha lingua chibcha, utiliza a partícula independente *rojc* que se engade a nomes (*si'cua rojc* “estranxeiros”) e pronomes (*i' rojc* “eles/elas”) e poden ir no medio outras partículas (como en *i' cá rojc* “a eles”) (Constenla 1979: 20-21)

3.3.4. Os sistemas gramaticais

Neste punto pasaremos das técnicas de expresión ás categorías morfosintácticas expresadas. As categorías léxicas ou clases de palabras non son todas universais, en contra do que parecen suxerir certas prácticas na gramática tradicional. Un posible universal é a distinción entre nome e verbo; pero hai dúbidas de que fagan tal distinción algunhas linguas como a norteamericana nutca (amerindia: uacaxana). Nesta podemos distinguir como sempre entre predicado e argumentos (por ex., o suxeito); pero gran parte das palabras poden ser indistintamente suxeito ou predicado e combínanse, ben con morfemas nominais, ben con morfemas verbais. Outras categorías léxicas claramente non son universais. Os adxectivos, por exemplo, comparten propiedades gramaticais cos nomes en quechua (e en menor grao nas linguas románicas); mentres que entran enteiramente na clase dos verbos no chinés e outras linguas.

As linguas diferéncianse tamén nas categorías flexivas nominais e verbais (e noutras categorías). Unhas linguas teñen casos gramaticais e outras non, unhas teñen tempos verbais e outras non, unhas xéneros nominais e outras non, en moitas as preposicións son invariables e noutras como as célticas as preposicións indican persoa e número do seu complemento, etc. En realidade, ningunha categoría flexiva é universal, entre outras cousas porque hai linguas que non teñen ningunha, pero por suposto algunhas categorías

como o número están máis espalladas que outras como a evidencialidade (esta categoría, presente no quechua, turco e outras, indica se o que contamos o sabemos por información directa, porque o vimos, ou de segunda man, porque nolo contaron). Ademais, as linguas diferéncianse na organización das súas categorías gramaticais. Por exemplo, na categoría de número hai linguas que distinguen singular e plural, outras distinguen singular, dual e plural, hainas tamén que teñen un trial, ou un paucal, etc. No sistema de persoa moitas linguas distinguen entre unha 1^a de plural inclusiva –isto é, que inclúe o oínte: *nós*, entendido coma “ti e máis eu (e quizais outros)”– fronte a unha 1^a de plural exclusiva –*nós* (ou *nosoutros*) entendido como “eu e outros, pero ti non”.

Unha descrición un pouco pormenorizada das semellanzas e diferencias entre os sistemas de categorías gramaticais das linguas levaría un capítulo deste manual, polo que só podemos deixalas bosquexadas e pasar á tipoloxía sintáctica.

3.4. Sintaxe

A sintaxe é unha boa base de comparación interlingüística e o compoñente lingüístico que máis atención recibiu na tipoloxía recente. Todas as linguas teñen sintaxe: relacións de dependencia, constituíntes (frases e cláusulas), funcións sintácticas, unidades complexas, etc. Dada esa base común, as linguas diferéncianse nos esquemas formais utilizados nas súas construcións e, sobre todo, nas técnicas utilizadas para expresar relacións sintácticas.

3.4.1. A tipoloxía da orde de constituíntes

A tipoloxía da orde de constituíntes tivo un importante papel no desenvolvemento recente da tipoloxía lingüística, especialmente desde o fundamental traballo de Greenberg (1963), aínda que xa houbo antes observacións tipolóxicas sobre a orde de constituíntes. Os parámetros pertinentes son a relativa liberdade de ordenación e a posición de cada constituínte nunha construción determinada.

Orde fixa e orde variable

Nas construcións sintácticas existen elementos que, dependendo das linguas, poden presentar unha posición fixa na construción. Por exemplo, o artigo vai necesariamente diante do nome en galego (por exemplo: *o home*) e obrigatoriamente despois do nome en wolof (por exemplo: *saxaar si* “o tren”). Do mesmo xeito, nas cláusulas do inglés ou o francés a orde é necesariamente suxeito (S), predicado (V) e despois o obxecto (O), e se mudamos a orde mudamos tamén o significado, como en (11)

- (11) a. *Adam kissed Eve*   “Adán bicou a Eva”
 b. *Eve kissed Adam*   “Eva bicou a Adán”

Outras linguas como o latín permiten variar con relativa liberdade a orde das palabras nos seus textos, sen que por iso cambie o significado. Eis un dos parámetros de variación tipolóxica na sintaxe das linguas: linguas de orde fixa vs. linguas de orde libre; parámetro que podemos establecer con carácter xeral ou para cada unha das principais construcións sintácticas (a cláusula, a frase nominal, etc.). Sen embargo, a tipoloxía da orde de constituíntes adoita comparar as linguas independentemente de se a orde é fixa ou variable. Para a comparación interlingüística teremos en conta que mesmo se a orde é libre certa ordenación é “máis básica” no sentido de que é a orde non marcada, isto é, a máis frecuente e/ou a menos dependente de factores contextuais específicos, gramaticais ou informativos. Isto non deixa de presentar problemas, pero para efectos prácticos entenderemos que a orde básica de constituíntes nunha lingua determinada é a máis frecuente en cláusulas declarativas, afirmativas, sen elementos implícitos e sen outorgar relevo especial a ningún elemento.

A orde de constituíntes na cláusula

Un dos criterios máis estendidos de clasificar as linguas baséase na observación da posición de suxeito (S) e obxecto (O) respecto do verbo (V). Estes tres elementos poderían colocarse teoricamente de seis maneiras posibles, todas elas comprobadas como orde básica nalgunha lingua:

SVO: galego, inglés, suahili, chinés,...

SOV: turco, xaponés, quichua, latín clásico...

VSO: galés (e linguas célticas), moitas linguas malaio-polinesias, árabe clásico, hebreo,...

VOS: malgache, kiribati (malaio-polinesias),...

OVS: hixkariana (caribe),...

OSV: apurinã (aruaca), warao,...

Segue un exemplo de cada tipo:

- (12) *o home colleu un pao*   Galego (indoeuropea: románica.)
       S   **V**   **O**   (Galicia)
- (13) *kay qhari punchu-n-ta apamu-n*   Quechua (amerindia: quechumara)
       Este home poncho-3SG-ACUS traer-3SG   (Perú, Ecuador, Bolivia)
       S   **O**   **V**   [Calvo 1995: 51]
       “Este home trouxo o seu poncho”

- (14) *kataba*   *Muhammad-un*   *kitaab-a-n*   Árabe literario (afroasiática: semítica)
 escribir-PERF   Muhammad-NOM   libro-ACUS-INDEF   (Norte de África, Pen. Arábica)
                   V   **S**   **O**   [Corriente 1988: 65-66]
 “Muhammad escribiu un libro”
- (15) *manasa*   *lamba*   *Rasoa*   Malgache (austronésica: malaio-polinesia)
 lavar   roupa   Rasoa   (Madagascar)
                   V   **O**   **S**   [Payne 1997: 78]
 “Rasoa está a lavar roupa”
- (16) *toto*   *yahos̄ɣye*   *kamara*   Hixkariana (amerindia: caribe)
 home   3sg.3sg-colleu   xaguar   (Amazonía brasileira)
                   O   **V**   **S**   [Derbyshire 1985: 32]
 “O xaguar colleu o home”
- (17) *Erike*   *hube*   *abuae*   Warao (amerindia: illada / chibcha-páez?)
 Henrique   serpe   mordeu   (Amazonía venezolana)
                   O   **S**   **V**   [Romero 1997: 5]
 “Unha serpe mordeu a Henrique”

Sen embargo, debe destacarse que das seis ordenacións lxicamente posibles as máis frecuentes nas linguas son aquelas nas que o suxeito precede o obxecto, isto é, SVO, SOV e VSO e que son moi raras as linguas que teñen como normal algunhas das outras tres ordenacións. Por suposto, esta diferenza está motivada polo status informativo do suxeito.

Núcleo inicial e núcleo final

Do mesmo xeito que clasificamos as linguas pola orde na cláusula podemos utilizar como parámetro calquera outra construción sintáctica. Por exemplo, se o adxectivo vai antes ou despois do nome, ou os auxiliares antes ou despois do verbo principal. Como isto nos levaría a unha casuística non moi trascendente, o interesante está en atopar correlacións entre unhas construcións e outras. Dado que en case todas as construcións podemos recoñecer un elemento principal ou *núcleo* (véxase capítulo de sintaxe neste volume), agardamos que nunha lingua determinada se sigan máis ou menos as mesmas pautas para todas as construcións na ordenación relativa do núcleo e os constituíntes que dependen del. Na táboa seguinte poñemos exemplos dunha lingua (o xaponés) na que sistematicamente os dependentes van diante do núcleo, xunto coa súa tradución ao galego onde os dependentes adoitan situarse despois do núcleo (nótese que nas frases *adposicionais* –preposicionais e postposicionais– falamos de *preposicións* se o elemento rector vai diante do nome e de *postposicións* se vai detrás):

		DEPENDENTE – NÚCLEO (xaponés)	NÚCLEO – DEPENDENTE (galego)
<i>cláusula</i>	verbo (V) – obxecto (O)	OV: <i>kuruma o katta</i> coche comprou	VO: <i>comprou un coche</i>
<i>grupo verbal</i>	auxiliar (Aux) – verbo (V)	VAux: <i>katte aru</i> comprado foi	AuxV: <i>foi comprado</i>
<i>frase nominal</i>	nome (N) – complemento (X)	XN: <i>tomodati no kuruma</i> amigo de coche	NX: <i>coche dun amigo</i>
	nome (N) – adxectivo (A)	AN: <i>atarasii kuruma</i> novo coche	NA: <i>coche novo</i>
	nome (N) – cláusula relativa (Rel)	RelN: [<i>boku ga katta</i>] <i>kuruma</i> [eu comprei] coche	NRel: <i>o coche [que comprei]</i>
<i>frase adposicional</i>	ad-posición (Post- / Prep-) – nome (N)	nome - postposición (NPost) <i>tokyoo kara</i> Tokio desde	preposición - nome (PrepN) <i>desde Tokio</i>

Serven de exemplo da orde núcleo-dependente, ademais das linguas románicas, o albanés (indoeuropea), galés (indoeuropea: céltica), berber (afroasiática), dagaare (níxer-cordofana: voltaica), mbum (níxer-cordofana: adama-va), mon (mon-khmer), indonesio, drehu (malaio-polinesia), etc... Entre as que sitúan o núcleo despois dos elementos que dependen del poden citarse como exemplo, ademais do xaponés, o quechua (amerindia), turco (altaica: túrcica), xeorxiano (caucásica), koiari (indopacífica), e moitas outras.

Agora ben, aínda que gran parte das linguas sigan unha tendencia definida, en moitas outras unhas construcións son de núcleo inicial e outras de núcleo final. Por exemplo, en iucateco (amerindia: maia) temos AN e XN –núcleo final– pero VO, PrepN e NRel –núcleo inicial–; en náhuatl (amerindias: uto-azteca) temos NPost e AN pero VO, NRel; en macá (amerindia: mataco) temos NPost e XN pero VO e NA; en inglés (indoeuropea: xermánica) temos AN, tanto XN como NX, e por outra banda VO, NPrep e Nrel, etc. Aínda así, moitas veces hai unha tendencia clara na lingua, que pode ter excepcións. Por exemplo, o vasco, que é unha lingua de orde relativamente libre, ten case sempre núcleo final (OV, VAux, XN, RelN, NPost), pero os adxectivos adoitan ir detrás do nome (NA).

3.4.2. A expresión de relacións. Marcación no núcleo e marcación no dependente

Acabamos de ver que a distinción entre núcleo e dependentes, común a moitas construcións sintácticas (se non a todas), permite observar certa sistematicidade na orde de constituíntes e recoñecer dous tipos básicos de linguas segundo este parámetro, de núcleo inicial e de núcleo final. A mesma distinción entre núcleo e dependentes proporcionáanos outro parámetro de variación tipolóxica (formulado por Nichols 1986), consistente este na utilización de morfemas que indican a relación sintáctica que se establece na construción. Eses morfemas poden situarse ben no núcleo (*head-marking languages*), ben no dependente (*dependent-marking languages*), aínda que existe tamén a posibilidade de que non se utilicen morfemas relacionais ou de que haxa morfemas relacionais tanto no núcleo como no dependente. Para ilustrar estas diferentes estratexias utilizadas polas linguas para expresar as relacións sintácticas, utilizaremos como exemplo –segundo en parte a exposición de Croft (1990: §2.2)– a modificación posesiva na frase nominal, construcións equivalentes a *o libro de Pedro* ou *a porta da casa*, nas cales o núcleo é o obxecto posuído (*libro, porta*) e o modificador é o posuidor (*Pedro, casa*):

a) *Relación marcada só pola orde de constituíntes*

(18) **Indonesio** (Malaio-polinesia. Indonesia)

rumah Ali
 casa Alí
 “A casa de Alí”

b) *marcación no dependente* (caso, adposición ou morfema concordante)

(19) **Ruso** (indoeuropea: eslava. Rusia)

kniga Ivan -a
 libro Iván-XEN
 “O libro de Iván”

c) *marcación no núcleo*

(11) **Maia iucateco** (amerindia: maia. México) [Raga 1995: 36]

u-yotoch Saantos
 3SG-casa Santos
 “A casa de Santos” (lit.: “súa casa Santos”)

d) *marcación no núcleo e no dependente*

(13) **Turco** (altaica: túrcica. Turquía) [Lewis 1967: 42]

uzman -in rapor-u
 experto-XEN informe-3SG
 “O informe do experto” (lit.: “do-experto seu-informe”)

Noutras construcións pode observarse a mesma variación tipolóxica. Se tomamos por exemplo as frases adposicionais, atoparemos linguas coma o alemán ou o latín nas que a preposición rexe a forma do seu complemento (marcación de caso no dependente), e linguas coma o galés nas que as preposicións varían en número e persoa concordando co seu complemento (marcación no núcleo). A expresión das relacións actanciais (suxeito, obxecto, etc.) na cláusula segue as mesmas pautas xerais, pero é un chisco máis complexa, polo que lle imos dedicar un epígrafe específico a continuación.

3.4.3. A expresión das relacións actanciais

A distinción entre núcleo e dependentes correspóndese na cláusula coa distinción entre o proceso, representado polo predicado, e os participantes no proceso (argumentos ou actantes). O problema é que nunha mesma cláusula cabe máis dun participante con cadansúa función. No inglés, por exemplo, caben na mesma cláusula tres frases nominais con tres funcións semánticas diferentes:

	<i>The teacher</i>	<i>has given</i>	<i>the student</i>	<i>a book</i>
Funcións	Axente	Proceso	Receptor	Paciente
Categorías	fr. nominal	fr. verbal	fr. nominal	fr. nominal

O problema é cómo saben os falantes quen fai qué a quen, qué referente é Axente, cál Receptor e cál Paciente no estado de cousas designado. O significado léxico e o sentido común quizais nos permitan desbotar algunhas interpretacións loxicamente posibles (como que o libro sexa un axente que lle dá o estudante [paciente] ao profesor [receptor]), pero así e todo frases nominais como *the teacher* e *the student* poderían intercambiar as súas funcións. Por iso, en todas as linguas existen certas técnicas para diferenciar as funcións dos participantes nos procesos. Podemos agrupar estas técnicas en tres procedementos básicos, os cales proporcionan tamén parámetros de variación tipolóxica: a orde de constituíntes, os morfemas relacionais e a concordancia (índices verbais de participación).

A orde de constituíntes

En (20) vemos cómo a posición relativa dos nomes Pierre e Paul manifesta en francés as funcións de suxeito e complemento directo, co conseguinte cambio de significado ao cambiar a orde.

- (20) **Francés** (indoeuropea: románica. Francia)
- a. *Pierre voit Paul*   “Pedro ve a Paulo”
- b. *Paul voit Pierre*   “Pablo ve a Pedro”

Como vimos, as linguas varían no grao de rixidez na orde de constituíntes (hainas con orde relativamente libre como o latín, e con orde relativamente fixa, como o francés) e tamén varían na súa ordenación básica ou normal. Así, fronte ao francés, que segue a orde suxeito-verbo-objeto (SVO), o hixkariana, unha lingua caribe do Amazonas, distingue suxeito e obxecto colocándoos xusto ao revés que o francés (OVS) [véxase supra exemplo (16)].

Os morfemas de relación: caso e adposicións

En vez de deixar todo á orde de constituíntes, podemos utilizar morfemas específicos que nos indican no dependente (o actante) qué relación mantén co núcleo (o predicado). En latín, como vemos en (21), as desinencias de caso nominativo (-*us*) e acusativo (-*um*) marcan a función sintáctica dos nomes e por iso pode ser indiferente a orde de constituíntes: (21a) e (21b) teñen o mesmo significado.

(21) **Latín** (indoeuropea: itálica. Imperio Romano)

a. <i>Petrus Paulum videt</i>	“Pedro ve a Paulo”
b. <i>Paulum Petrus videt</i>	“Pedro ve a Paulo”

Son moitas as linguas que contan con flexión de caso para expresar funcións sintácticas (entre as máis próximas podemos citar o alemán, vasco, ruso, finés, húngaro,...); pero o mesmo efecto pode conseguirse con morfemas non integrados na flexión dunha palabra, como son as preposicións e posposicións. É o caso da preposición *a* do galego, que acompaña o obxecto indirecto (*deulle un libro a Bieito*) e ás veces o obxecto directo (*viu a Bieito*). Noutras linguas podemos atopar partículas similares para cada un dos participantes nun proceso. Así, en xaponés son as postposicións *ga* (~ nominativo), *ni* (~ dativo) e *o* (~ acusativo) as que nos indican a función sintáctica de cada participante:

(22) *Xaponés* (altaica?/illada. Xapón) [Backhouse 1993: 127]

<i>Okaasan</i>	<i>ga</i>	<i>kodomo</i>	<i>ni</i>	<i>omotya</i>	<i>o</i>	<i>ageru</i>
nai		nen		xoguete		dá
“A nai dálle un xoguete ao nen”						

Índices verbais de participación (concordancia do verbo cos participantes)

En terceiro lugar, tamén podemos situar xunto ao núcleo da construción (o verbo) morfemas que sinalan os participantes no proceso. Así, a pesar das diferencias no recurso á orde de constituíntes ou á flexión de caso amosadas en (20) e (21), francés e latín teñen en común que o verbo sinala o participante suxeito mediante concordancia en número e persoa.

Outro parámetro de variación tipolóxica é cántos participantes poden ser sinalados por morfemas verbais. Vimos que en francés e latín o verbo concorda cun só participante (o suxeito). Na glosa do exemplo (16) queda indicado que o verbo hixkariana indica número e persoa tanto de suxeito como de obxecto. En linguas como o vasco ou o xeorxiano hai índices de ata tres participantes (os equivalentes de suxeito, obxecto directo e obxecto indirecto).

Eses índices verbais poden ter valor anafórico en ausencia de formas léxicas de suxeito e obxecto (de feito, en moitas linguas os morfemas verbais de persoa son variantes dos pronomes persoais). Nos exemplos suahilis de (23a) e (23b), os morfemas iniciais *ni-* e *a-* remiten ao suxeito, os morfemas *-mw-* e *-ni-*, situados entre o morfema de tempo e a raíz verbal, remiten ao obxecto, sen que se precise ningún pronome para identificar tales participantes. En (23c) e (23d) temos un nome como suxeito e outro como obxecto, pero tamén os morfemas verbais que sinalan os participantes no proceso, indicando ademais da persoa a clase á que pertence o nome (o morfema de obxecto só aparece se é definido):

- (23) **Suahili** (níxer-cordofana: bantú. Kenia, Tanzania)
- a. *ni-li-mw-ona* “vino (eu a el/ela)”
 1S-PAS-3S-ver
- b. *a-li-ni-ona* “viume (el/ela a min)”
 3S-PAS-1S-ver
- c. *Ali a-li-mw-ona Hadija* “Ali viu a Hadija”
 Ali 3S-PAS-3S-ver Hadija
- d. *Mw-anafunzi a-li-ki-soma ki-tabu* “O estudante leu o libro”
 C1-estudiante C1-PAS-C7-ler C7-libro

Por riba das diferencias existentes entre unhas linguas e outras nos recursos utilizados para expresar relacións sintácticas, o que importa desde un punto de vista funcional non son os procedementos concretos senón o feito de que se diferencien funcións copresentes na mesma cláusula e cómo se utilizan tales procedementos noutras cláusulas co mesmo ou con diferente número de participantes. Da distribución das técnicas de expresión de funcións nas cláusulas transitivas e intransitivas xorden os sistemas actanciais acusativos e ergativos dos cales nos imos ocupar no epígrafe seguinte.

3.4.4. Os sistemas actanciais

Nunha cláusula con dous participantes é preciso indicar directa ou indirectamente a función de cada participante, pois en caso contrario non evitaríamos a ambigüidade (se temos o proceso *matar* e os participantes *Bruto* e *César*, hai que indicar dalgún xeito quén mata a quén). A un dos participan-

tes das cláusulas transitivas chamarémolo A (se é unha acción, o axente) e ao outro chamarémolo P (se é unha acción, o paciente). En cambio, nunha cláusula intransitiva o participante único (que chamaremos S) non hai que diferencialo de ningún outro participante presente na mesma cláusula, polo que as mesmas marcas formais poden xeneralizarse a todas as cláusulas intransitivas por riba das diferencias semánticas asociadas ao tipo de proceso. A solución máis económica é utilizar para un dos dous participantes das cláusulas transitivas (A ou P) as mesmas marcas formais que para o participante único das intransitivas (S) e utilizar outras marcas específicas para o outro participante das transitivas (P ou A). É dicir, a necesidade de distintividade xunto co principio de economía dannos como principais solucións:

S = A ≠ P → Sistema nominativo - *acusativo*
 S = P ≠ A → Sistema *ergativo* - absolutivo

Vexamos algo máis detalladamente en qué consisten estes dous sistemas.

Sistemas acusativos

Atopamos estes sistemas actanciais na maioría das linguas indoeuropeas, ademais de en moitas doutras familias, polo que é o xeito máis coñecido de organizar a estrutura da cláusula. Podemos ver o seu funcionamento cun par de exemplos do latín:

(24) Latín

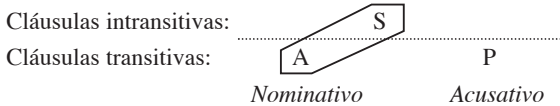
a. <i>Petrus</i>	<i>veni-t</i>		"Pedro vén"
Pedro+NOM	vir-3S		
b. <i>Petrus</i>	<i>Paulum</i>	<i>vide-t</i>	"Pedro ve a Paulo"
Pedro+NOM	Paulo+ACUS	ver-3S	

No exemplo (21a) temos un só participante, que etiquetamos como S: *Petrus*. No exemplo (b), temos dous participantes: *Petrus* (A) e *Paulum* (P). Como vemos, os nomes adoptan unha forma, o caso nominativo, nas posicións S e A (*Petrus*) e outra distinta, o caso acusativo, na posición P (*Paulum*). Ademais, o verbo concorda en número e persoa co nome en caso nominativo, pero non co nome en acusativo. Isto é, tanto os morfemas de caso como a concordancia verbal aplícanse do mesmo xeito a S e A por un lado, fronte a P polo outro:

	<i>Petrus</i>	<i>venit</i>
	S	
[caso]	nominativo	
[concordancia.]	3sing	

	<i>Petrus</i>	<i>Paulum</i>	<i>videt</i>
	A	P	
[caso]	nominativo	acusativo	
[concordancia]	3ª sing	--	

En todo sistema de casos como este recibe o nome de nominativo o caso (non marcado) que se atribúe a S e A, e acusativo o caso (marcado) que se atribúe ao participante P, mediante o cal se diferencia de A nunha cláusula transitiva. Mais o principio xeral é válido tamén para outras técnicas de expresión de funcións (orde de constituíntes, preposicións/postposicións, índices verbais). Sexa cal sexa a técnica, un sistema que agrupa formalmente S e A coñécese como *sistema acusativo*, ou máis exactamente nominativo - acusativo.

A agrupación formal de S e A nos sistemas actanciais nominativo-acusativos permite recoñecer unha función sintáctica tradicionalmente chamada *suxeito*. Por tratarse do participante non marcado, esperamos que o primeiro participante de toda cláusula sexa o suxeito (A, S), quedando P na función de complemento ou obxecto como participante marcado, engadido ao suxeito en cláusulas con máis dun participante. Isto é o que ocorre na maioría das linguas indoeuropeas e tamén en linguas de moitas outras familias (semíticas, fino-ugrias, túrcicas, bantús, xaponés, quechua,...). Como comprobaremos inmediatamente, S e A non sempre reciben as mesmas marcas formais, polo que nese caso entenderemos que se trata de funcións sintácticas diferentes e evitaremos a utilización do termo suxeito en sistemas que distingan formalmente A e S.

Sistemas ergativos

Os sistemas actanciais ergativos están case tan espallados polo mundo como os acusativos. Atopámoslos no vasco, en moitas linguas caucásicas, austronésicas, australianas, amerindias, nalgunhas linguas indo-iranias do phylum indoeuropeo e en moitas outras linguas. Para comprender o seu funcionamento, fixémonos nos exemplos seguintes do guatuso:

(25) **Guatuso** (amerindia: chibcha. Costa Rica) [Constenla 1982]

a. *tó na-taque*
 eu 1ª-subir
 “Eu subo”

b. *ton-ti*   *pó*   *mi-taque*
 eu-ERG   ti   2-subir
 “Eu súbote a ti”

En (25a) temos o participante S (*tó*) na súa forma básica, o caso *absolutivo*, e o verbo concorda con el en número e persoa:

[caso]	<i>tó</i>	<i>nataque</i>
[concordancia]	S	
	ABSOLUTIVO ($\emptyset$)	
	1 ^a pers. (na-)	

En (25b) vemos que é o participante P (o que traducimos polo noso obxecto) o que aparece na súa forma básica e o que concorda co verbo. Pola contra, o participante A (o que traducimos polo noso suxeito) adquire un morfema específico de caso (‘ergativo’) e non concorda co verbo. Isto quere dicir que é o participante P o que comparte propiedades gramaticais co participante S:

	<i>tonti</i>	<i>pó</i>	<i>mitaque</i>
[caso]	A	P	
[concord.]	ergativo (-ti)	ABSOLUTIVO ($\emptyset$)	
	--	2 ^a pers. (mi-)	

Estamos pois ante un sistema ergativo (ou ergativo-absolutivo) no que as marcas formais son as mesmas para S e P e utilízanse marcas específicas para A. Chámase *absolutivo* o caso (non marcado) que se atribúe a S e P, e *ergativo* o caso (marcado) que se atribúe ao participante A, e que lle permite diferenciarse de P nunha cláusula transitiva. Os termos ergativo e absoluto aplícanse tamén aos mesmos participantes en calquera sistema de marcas (partículas, concordancia, orde,...) que agrupe S e P fronte a A.

En consecuencia, nun sistema deste tipo, o que esperamos en primeiro lugar de toda cláusula é un participante absoluto (S, P), mentres o ergativo A queda como participante marcado, engadido en cláusulas con máis dun participante.

Para rematar cos sistemas actancias debemos puntualizar que é difícil atopar linguas que sexan “completamente” acusativas e aínda máis difícil linguas que sexan “completamente” ergativas. Mesmo se para cada lingua

podemos recoñecer un sistema actancial dominante, acontece frecuentemente que nunha lingua ergativa certos fenómenos gramaticais seguen as pautas dos sistemas acusativos. É viceversa, tamén nas linguas acusativas podemos recoñecer fenómenos gramaticais organizados ergativamente. As variacións que presentan as linguas nos seus sistemas de relacións actanciais constitúen un dos temas aos que maior atención dedica a moderna tipoloxía, pero neste capítulo non temos espacio para desenvolvelo máis.

3.5. Léxico

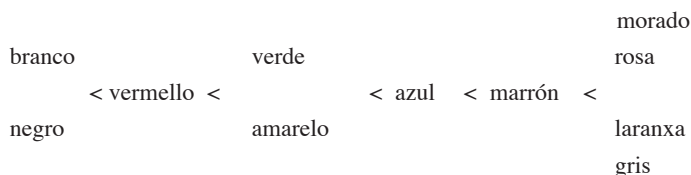
A tipoloxía léxica ten como obxecto os patróns de lexicalización xerais e particulares que se atopan nas linguas do mundo. O problema é que carecemos dunha teoría ou modelo para o léxico que se poida comparar co que temos para a gramática. Sen embargo, nos últimos anos fixéronse grandes esforzos na investigación de tendencias xerais no léxico das linguas. A lingüística estrutural da primeira metade do século XX enfatizou as diferencias entre as linguas e asumía que cada lingua amosaba no seu vocabulario unha organización formal e conceptual diferente. Por exemplo, Hjelmslev (1943: 80) sinala que “en galés, ‘verde’ é *gwyrdd* ou *glas*, ‘azul’ é *glas*, ‘gris’ é *glas* ou *llwyd*, ‘marrón’ é *llwyd*”, demostrando que o número de cores e as fronteiras entre elas varían de lingua a lingua:

<i>verde</i>	<i>gwyrdd</i>
<i>azul</i>	<i>glas</i>
<i>gris</i>	<i>llwyd</i>
<i>castaño</i>	

Non é difícil atopar máis exemplos de distincións léxicas que fai unha lingua e non fai outra. Así, o ruso non distingue entre “man” e “brazo”: a palabra *ruká* vale para as dúas; o español non distingue como o galego entre *dedo* e *deda*; o galego non fai unha distinción similar á que fai o inglés entre *pig* e *pork*; o shona (lingua bantú) ten un par de ducias de palabras diferentes para “andar” (*duduk* “andar de espaldas”, *donz* “andar cun pao”, *rindimar* “andar altivamente”, etc.), pero non ten un termo xenérico para “andar” (Comrie et al 1996: 89, Luque 1998: 135).

Os traballos feitos desde finais dos sesenta permitiron detectar algunhas regularidades interlingüísticas que presupoñen tendencias cognitivas universais. Nun famoso traballo, Berlin e Kay (1969) demostraron a partir dunha mostra de 98 linguas que, se ben é certo que varía de lingua a lingua o número de cores e os límites entre elas, tamén é certo que se nos fixamos só

nos nomes básicos de cor, e para estes nas mostras centrais ou prototípicas en vez de nas fronteiras entre cores, obtemos unha xerarquía implicativa universal como a seguinte:

Isto quere dicir que (case) todas as linguas distinguen no seu léxico o branco do negro (ou o claro do escuro), pero algunhas non teñen máis termos básicos de cor, e moitas non teñen termos específicos para cores como o morado ou o gris. Pero se unha lingua ten, por exemplo, unha palabra para a cor azul, tamén as ten para as cores situadas á súa esquerda na xerarquía (branco, negro, vermello, verde, amarelo). O fundamento desta xerarquía parece estar nas capacidades perceptivas dos seres humanos.

Noutros campos temáticos tamén se atoparon tendencias universais. Por exemplo, no léxico das partes do corpo, xa vimos algunhas diferencias entre linguas (como que o ruso non distingue “man” de “brazo”), parece que todas as linguas identifican e etiquetan a cabeza, o tronco, os brazos e as pernas, ademais de seguir outros principios comúns de clasificación (Luque 1998: 137-141). Tamén hai traballos importantes sobre como organizan as linguas do mundo outros campos do léxico como o das relacións de parentesco, ou a taxonomía popular dos seres vivos.

Desde hai moitos anos existen tamén propostas de significados léxicos universais, presentes en todas as linguas e que constituirían o léxico básico. Con todo, as propostas que van máis lonxe son as de Wierzbicka (1996), quen defende que existen certos “primitivos semánticos” que están na base da organización do léxico de todas as linguas do mundo. Existiría un conxunto de medio centenar de elementos semánticos primitivos como “dicir”, “facér”, “bo”, “malo”, “eu”, “xente”, etc. universais en dous sentidos: por unha banda, todas as linguas do mundo terían os elementos léxicos que corresponden a eses primitivos, por outra, deféndese que é posible describir calquera elemento léxico de calquera lingua por medio deses primitivos semánticos.

Neste campo, como noutros, aínda hai moito por facer, pero non cabe dúbida de que o coñecemento cada vez máis preciso do que as linguas teñen de común e diferente permitirá achegarnos á comprensión da natureza da linguaxe e, con iso, á comprensión dos seres humanos.

Exercicios

1. Utilizando a bibliografía complementaria e outras fontes (atlas, enciclopedias), localice xeograficamente as seguintes linguas situándoas nun mapa do xeito máis preciso posible:

- mon, pasto, dakota, aimará, bamba, songai, maká, rapanuí, bororo, lapón, esloveno, eslovaco

2. Faga o mesmo coas seguintes familias de linguas:

- chocó, miao-yao, mandé, cusita, chádica, tungusa, daica

3. Utilizando as mesmas fontes, determine cuántas linguas se falan nos seguintes estados e a qué familias pertencen:

México, India, Nixeria, Tailandia, Indonesia, Rusia, Irán.

4. O que aparece a continuación son os números do 1 ao 5 nunha serie de linguas. Con estes datos, decide cáles están emparentadas. Xustifique a resposta [Datos de Campbell (1991)]:

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L	M
1	yksi	ek	egy	vienas	odin	eka	moja	en	onru	okaṭi	bat	nye
2	kaksi	be	ket	du	dva	dvi	wili	två	iraṅtu	reṅḍu	bi	ḍili
3	kolme	tran	három	trýs	tri	tri	tatu	tre	mūṅru	mūḍu	hiru	thathu
4	nelja	cār	négy	keturi	četyre	catur	nne	fyra	nāṅku	nālugu	lau	ne
5	viisi	pāc	öt	penki	p'at'	pañca	tano	fem	aintu	aidu	bost	hlanu

5. Nas construcións seguintes determine (I) cáal é o núcleo da construción, (II) se temos orde NUCLEO-DEPENDENTE ou DEPENDENTE-NÚCLEO, (III) se hai marcación no núcleo ou marcación no dependente:

(1) **Ioruba** (níxer-cordofana: kwa)

filà   *Àkàndé*   “A gorra de Akande”
gorra   Akande   [Croft 1990]

(2) **Quechua** (amerindia: quechumara)

wasi-pa   *punku*   *-n*   “A porta da casa”
casa-XEN   porta   -3SG

(3) **Gbaia** (níxer-cordofana: ubanguiana)

tùà   *kḍ*   *mé*   “A túa casa”
casa   de   ti   [Roulon-Doko 1997: 70]

(4) **Ruso** (eslava)

mo-ja   *kniga*   “O meu libro”
meu-FEMSG   libro   [Croft 1990]

- (5) **Árabe** (semítica)
'al-muslim-at-u   *l-'arabiyy-at-u*   “A mulsumana árabe”
 DEF-musulmán-FEM-NOM   DEF-árabe-FEM-NOM   [Corriente 1988: 78]
- (6) **Maia iucateco** (amerindia: maia)
Táan   *u-yil-ik-ech*   *tech*   *Hwan*   “Xoán está mirándote a ti”
 PROG   3SG-mirar-TRANS-2SG   ti   Xoán   [Raga 1995: 26]
- (7) **Bretón** (céltica)
toenn   *an*   *ti*   “O tellado da casa”
 tellado   a   casa   [Jouin 1984: 20]

6. Aceptando que os postulados seguintes son correctos, indique de qué tipo de universal se trata (implicativo ou non implicativo, absoluto ou tendencia, formal ou substantivo, etc.):

- Todas as linguas permiten que unha unidade sintáctica forme parte doutra unidade do seu mesmo tipo.
- En todas as linguas existen sílabas formadas por unha consoante seguida dunha vocal.
- En todas as linguas hai morfemas.
- Se o obxecto indirecto pode pasar a suxeito da pasiva, tamén pode facelo o obxecto directo.
- En todas as linguas o número de graos de apertura das vocais anteriores é igual ou maior que o das vocais posteriores.
- Todas as linguas que teñen consoantes uvulares, teñen tamén consoantes velares.
- Na maioría das linguas, axente e paciente das cláusulas transitivas márcanse con distinta forma.

7. A táboa seguinte presenta a distribución de propiedades gramaticais nun conxunto de linguas. Supoñendo que a mostra é representativa, estableza un conxunto de universais implicativos para estes datos.

	<i>Acano</i>	<i>Galego</i>	<i>Dyirbal</i>	<i>Ruso</i>	<i>Esquimó</i>	<i>Hindi</i>	<i>Chinés</i>	<i>Quechua</i>	<i>Maorí</i>
Caso nominal	non	non	si	si	si	si	non	si	non
Número	si	si	non	si	si	si	non	si	si
Xénero ou clase	non	si	si	si	non	si	non	non	non
Conc. pers. co suxeito	non	si	non	si	si	si	non	si	non
Conc. núm. co suxeito	non	si	non	si	si	si	non	si	non
Conc. co obxecto	non	non	non	non	si	non	non	si	non
Conc. adx./nome	non	si	non	si	non	si	non	non	non

Bibliografía comentada

BRIGHT, WILLIAM (ed.) (1992), *International Encyclopedia of Linguistics* (4 vols.). Oxford: Oxford University Press.

Esta enciclopedia de lingüística presenta bos mapas e información bastante detallada sobre linguas e familias de linguas nas entradas correspondentes.

CAMPBELL, GEORGE L. (1991), *Compendium of the World's Languages* (2 vols.). Londres: Routledge.

—(1995), *Concise Compendium of the World's Languages*. Londres: Routledge.

Estas dúas obras conteñen información bastante sumaria (un par de páxinas) sobre unha ampla serie de linguas. A diferenza entre as dúas está no número de linguas tratadas, non na profundidade.

COMRIE, BERNARD (1981), *Languages Universals and Linguistic Typology*. Oxford: Blackwell 1989 (2^a ed.) [Trad. española da 1ª edición: *Universales del lenguaje y tipología lingüística*. Madrid: Gredos, 1989]

Unha das introduccións máis accesibles á tipoloxía lingüística. Contén capítulos introductorios sobre universais e tipos lingüísticos, e unha serie de capítulos sobre tipoloxía sintáctica (orde de palabras, o suxeito e as marcas de caso, as oracións de relativo, etc.).

COMRIE, BERNARD, STEPHEN MATTHEWS e MARIA POLINSKY (eds.) (1996), *The Atlas of languages. The Origin and Development of Languages Throughout the World*. Londres: Bloomsbury.

Texto ilustrado con imaxes, coa información sobre linguas distribuída por continentes ou agrupacións similares. Ademais da afiliación xenética e outros datos históricos sobre as linguas, inclúe información tipolóxica con moitos exemplos interesantes. Conta tamén cun capítulo sobre sistemas de escritura.

CROFT, WILLIAM (1990), *Typology and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.

Texto dedicado aos problemas teóricos e metodolóxicos da tipoloxía lingüística. Complementa outros como os de Comrie (1981), Payne (1997) ou Whaley (1997), máis centrados na análise de parámetros tipolóxicos específicos.

CRYSTAL, DAVID (1987), *The Cambridge encyclopedia of language*. Cambridge: Cambridge University Press. [Adaptación española: *Enciclopedia del lenguaje de la Universidad de Cambridge*. Taurus: Madrid, 1994.]

A parte IX: “Lenguas del mundo”, pp. 283-339, contén información clara e asequible sobre as principais familias lingüísticas e algúns mapas coa súa localización aproximada.

GALLARDO, BEATRIZ (2000), *Evolución de lenguas y tipología*. Valencia: Tirant lo Blanch.

Texto introductorio que contén capítulos descritivos sobre as linguas do mundo, a súa agrupación en familias e as súas principais características tipolóxicas.

JUNYENT, CARME (1993), *Las lenguas del mundo. Una introducción*. Barcelona: Octaedro.

Breve e amena introducción ás linguas do mundo desde diversos puntos de vista, incluíndo o xenético e o tipolóxico, prestando atención tamén ao contraste entre as “grandes” linguas do mundo segundo o seu número de falantes e as linguas ameazadas.

LYOVIN, ANATOLE V. (1997), *An Introduction to the Languages of the World*. Oxford: Oxford University Press.

O libro explica os criterios de clasificacións das linguas, despois os sistemas de escritura, e segue un capítulo para cada un dos continentes, que se pecha con esbozos analíticos de linguas representativas: ruso, finés, chinés, tibetano, árabe, suahili, hawaiano, dyirbal, esquimó, quechua e tok pisin. Cada capítulo contén algúns exercicios tipolóxicos. O libro tamén inclúe uns poucos mapas.

MORENO CABRERA, JUAN CARLOS (1997), *Introducción a la lingüística. Enfoque tipológico y universalista*. Madrid: Síntesis.

Este libro contén algún capítulos sobre a historia e os fundamentos da clasificación de linguas e dos universais e tipos, e despois capítulos sobre universais e tipos en fonoloxía, morfoloxía, semántica, sintaxe e cambio lingüístico.

PAYNE, THOMAS E. (1997), *Describing morphosyntax. A guide for field linguists*. Cambridge: Cambridge University Press.

Obra concibida como guía para a descrición morfosintáctica de calquera lingua, ofrece un completo panorama das posibilidades estruturais das linguas. Posiblemente, a máis completa introducción á tipoloxía ata o momento.

TALLERMAN, MAGGIE (1998), *Understanding syntax*. Londres: Arnold.

Introduce os conceptos básicos de sintaxe utilizando exemplos dunhas oitenta linguas, polo que constitúe tamén unha excelente introducción á tipoloxía sintáctica.

WHALEY, LINDSAY, J. (1997), *Introduction to Typology. The Unity and Diversity of Language*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Repaso polos principais temas da tipoloxía, cunha parte adicada a conceptos básicos e despois tratamento da tipoloxía morfolóxica, tipoloxía da orde de constituíntes, relacións sintácticas, categorías verbais, etc.

Bibliografía complementaria .....

BACKHOUSE, A.E. (1993), *The Japanese Language. An Introduction*. Melbourne: Oxford University Press.

BERLIN, BRENT e PAUL KAY (1969), *Basic color terms. Their universality and evolution*. Berkeley: University of California Press.

CALVO, JULIO (1985): *Introducción a la lengua y cultura quechuas*. Valencia: IVALCA.

CHOMSKY, NOAM (1965), *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge (Mass.): MIT Press.

COMRIE, BERNARD (ed.) (1987), *The world's major languages*. Londres: Croom Helm.

CONSTENLA, ADOLFO (1979), “Esbozo fonolóxico y gramatical de la lengua boruca”, en *Leyendas y tradiciones borucas*. San José: Universidad de Costa Rica, 11-30.

—(1982), “Sobre la construcción ergativa en la lengua guatusa”, *Revista de Filología y Lingüística*, 8/1-2, 97-101.

CORRIENTE, FEDERICO (1988), *Gramática árabe*. Barcelona: Herder.

COSERIU, EUGENIO (1974): “Los universales del lenguaje (y los otros)”, reeditado en *Gramática, Semántica, Universales*. Gredos: Madrid, 1978, 148-205.

CROFT, WILLIAM (1990), *Typology and universals*. Cambridge: Cambridge University Press.

DALBY, ANDREW (1998), *Dictionary of Languages*. Londres: Bloomsbury.

DERBYSHIRE, DESMOND C. (1985), *Hixkaryana and Linguistic Typology*. Dallas: SIL / Univ. of Texas at Arlington.

GARCÍA-MIGUEL, JOSÉ M^a. (1995), *Las relaciones gramaticales entre predicado y participantes*. Santiago: Universidade de Santiago de Compostela.

GIVÓN, TALMY (1984-1990), *Syntax. A Functional-Typological Introduction (I-II)*. Amsterdam: John Benjamins.

GREENBERG, JOSEPH H. (1960), "A quantitative approach to the morphological typology of language", *IJAL*, 26, 178-194.

— (1963), "Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements". En J. H. Greenberg (ed.), *Universals of grammar*. Cambridge, MA: MIT Press, 1966, 2ª ed., 73-113.

— (1987), *Language in the Americas*. Stanford: Stanford University Press.

GREENBERG, JOSEPH; CHARLES A. FERGUSON e EDITH MORAVCSIK (eds.) (1978), *Universals of human language (4 vols.)*. Stanford: Stanford University Press.

GRIMES, BARBARA (ed.) (1996), *Ethnologue. Languages of the world*, 13ª ed., Dallas: S.I.L. [Edición electrónica accesible en Internet: <<http://www.sil.org/ethnologue>>]

GUMPERZ, JOHN J. (1982), *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.

HERNÁNDEZ, CARLOS (1999), *Culturas y acción comunicativa. Introducción a la pragmática intercultural*. Barcelona: Octaedro.

HJELMSLEV, LOUIS (1943), *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*. København. [trad. española: *Prolegómenos a una teoría del lenguaje*. Madrid: Gredos, 1969].

JOUIN, BEATRIS (1984), *Petite grammaire du breton*. Rennes: Ouest-France.

KARLSSON, FRED (1991), *Gramática básica del finés*. Madrid: Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid.

KATZNER, KENNETH (1977), *The languages of the world*. Londres: Routledge.

LEWIS, G. L. (1967), *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

LI, CHARLES N. e SANDRA A. THOMPSON (1981), *Mandarin Chinese. A Functional Reference Grammar*. Berkeley e Los Angeles: University of California Press.

LUQUE, JUAN DE DIOS (1998), "Introducción a la tipología léxica", en B. Gallardo (ed.): *Temas de Lingüística y Gramática*. Valencia: Universidad, 122-145.

MADDIESON, IAN (1984), *Patterns of sounds*. Cambridge: Cambridge University Press.

- MORENO CABRERA, JUAN CARLOS (1991), *Curso universitario de lingüística general. Tomo I: Teoría de la gramática y sintaxis general*. Madrid: Síntesis.
- MOSELEY, CHRISTOPHER (ed.) (1994), *Atlas of the world's languages*. Londres: Routledge.
- NICHOLS, JOHANNA (1986), "Head-marking and dependent marking languages", *Language* 62, 56-119.
- PAYNE, JOHN R. (1990), "Language Universals and Languages Types", en N.E. Collinge (ed.), *An Encyclopedia of Language*. Londres: Routledge, 281-330.
- RAGA, FRANCISCO (1995), *Introducción a la lengua y cultura mayas (maya yucateco)*. Valencia: IVALCA.
- ROMERO FIGUEROA, ANDRÉS (1997), *A Reference Grammar of Warao*. Munich: Lincom Europa.
- ROULON-DOKO, PAULETTE (1997), *Parlons gbaya*. Paris: L'Harmattan.
- RUHLEN, MERRITT (1987), *A Guide to the World's Languages. Vol. 1: Classification*. Stanford: Stanford University Press.
- SAPIR, EDWARD (1921), *Language. An introduction to the study of speech*. Nova York: Harcourt, Brace and World. [Trad. española: *El lenguaje. Introducción al estudio del habla*. México: Fondo de Cultura Económica, 1954.]
- SHOPEN, TIMOTHY (ed.) (1985), *Language typology and syntactic description. (3 vols.)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TOMLIN, RUSSELL (1986), *Basic Word Order. Functional Principles*. Londres: Croom Helm.
- VOEGELIN, CHARLES F. e FLORENCE M. VOEGELIN (1977), *Classification and index of the world's languages*. Amsterdam: Elsevier.
- WIERZBICKA, ANNA (1991), *Cross-cultural pragmatics. The semantics of human interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- (1996), *Semantics. Primes and Universals*. Oxford: Oxford University Press.